

Rundt vannet

Medlemsblad
Østensjø historielag
Nr 13 september 2015

Gjestebøker og fotoalbum fra Sarabråten er nå gjort tilgjengelig for alle

Celui qui est
venu une fois s'as-
seoir sous le toit
hospitaller de
Sarabråten, y
revient volontiers.
F. Dardel
6 Juin 1858

*Trappa på Sarabråten med utsikt utover
Nøklevann. Fritz von Dardel 1858*

Tema: 2. verdenskrig i Østensjø

**Rosenbush—
ingeniørvåpenets roseleir
på Skøyenåsen**

**Fangeleir på Etterstad—til
slavearbeid på Østensjø**

**Da dynamittsalvene gikk av
på Østmarksetra**

**Spor etter okkupantene på
Oppsal gård**

Innhold

Rundt vannet nr 13

- 03** To gjestebøker og seks fotoalbum
- 05** Nygårdsfossen og dens kunstner
- 07** En historisk Alnatur
- 10** Gullfiskenes storhetstid
- 42** Fotografen Anders Beer Wilse

Østensjø og andre verdenskrig

- 14** Ingeniørvåpenets roseleir
- 18** Krigsspor og krigsminner
- 18** Sovjetiske krigsfanger
- 19** Fanger på Etterstad til slavearbeid
- 23** Oppsal gård—okkupantspor
- 27** Østensjø skole okkupert
- 29** Okkuperte eiendommer
- 31** Distriktets minnesmerker
- 33** Hovedkvarteret Østmarkseteren
- 35** Brynngdommen og Milorg
- 38** Leif Welding Olsen

Redaktør/layout: Bjørn Lilleeng
Øvrige bidragsyttere: Leif-Dan Birkemoe, Knut Helge Midtbø, Even Saugstad, Lars Rogstad, Bjørn Andersen, Roger Pihl

Bilder: Østensjø lokalhistoriske bilder (om ikke annet nevnt)

Lederen

Velkommen til det 13. nummeret av medlemsbladet vårt!

Hovedtema denne gangen er andre verdenskrig med utgangspunkt i det som skjedde i vårt område. Det er i år 75 år siden 9. april 1940 og 70 år siden 8. mai 1945. Vi har fått med en rekke interessante artikler først og fremst takket være Leif-Dan Birkemoe. Han har snakket med kilder, lett i arkiver og samlet materiale. Mye av dette kunne gått i glemmeboka om ikke han hadde skrevet disse artiklene. Stor takk til Leif-Dan fra historielaget!

Serien om trikk på nåværende linje 3 og 4 er kommet til andre del. Denne gangen handler det mest om de berømte gullfiskene. Som sist så er dette Bjørn Andersens verk. Han vet mye om skinnegående transport i Oslo. Mitt bidrag er beskjedent denne gangen også.

En stor nyhet er at Sarabråtens venner har gjort to gjestebøker fra Sarabråten og seks album fra Heftye-familien tilgjengelig digitalt. Dette kildematerialet kan lastes ned med god oppløsning av alle. Det eneste kravet er at du oppgir hva som er kilden.

Når dette bladet går i trykken, starter kommunen nedtapping av Nøklevann med hele fem og en halv meter. Dette settes igang for å kunne gjennomføre en nødvendig fornyelse av dammen i sørenden. Vi kjenner flere som mener de har sett hjulbåten Sara under vann nord i Nøklevann da det var lav vannstand rundt 1958-1960. Båten skal, etter det som fortelles, ha blitt senket i protest da kommunen overtok Sarabråten. Hvis båten nå lar seg lokalisere, vil det bli en av høstens virkelig store begivenheter i bydelen. Følg med! Det er ikke langt inn til vannet. Du kan være den første som får øye på båten.

Vi i historielaget satser på å holde kontingenten nede på 150 kr. i året. For dette får du Rundt vannet i din postkasse, samt informasjon om møter og vandring. Støtt oss med medlemskap og verv kjente!

Nytt fra Sarabråtens venner:

To gjestebøker og seks fotoalbum fra Sarabråten

Tekst: Lars Rogstad / Even Saugstad / Knut Helge Midtbø

Sarabråtens venner har i alle år hatt god kontakt med Christine Heftye, som er oldebarn av Thomas Heftye senior. Hun har arvet to originale gjestebøker fra Sarabråten og seks fotoalbum som har tilhørt familien. Noe av dette materialet er kjent fra tidligere, blant annet gjennom Østmarkabøkene til Sigurd Senje. Noen av fotografiene er også tidligere avfotografert av **Oslo Museum og Norsk Folkemuseum**, og mange av de ”ikoniske” og kjente bildene fra Sarabråten kommer fra disse albumene.

Det ene av de to mindre kjente bildene der Henrik Ibsen er med. Kilde: Fotoalbum etter Heftye-familien, utlånt av Christine Heftye / Sarabråtens venner. [Lenke til Flickr: https://flic.kr/p/sxnKAA](https://flic.kr/p/sxnKAA)

Det var med stor spenning vi (Lars Rogstad og Even Saugstad) bega oss til Christine Heftye med avtale om å få studere gjestebøker og album, og kanskje også få kopiere noe av materialet. Vi ble møtt av en elskverdig dame på godt over åtti år, som satte svært stor pris på at vi var så interessert i dette materialet. Hun hadde innsett for lenge siden at hun ikke lenger var i stand til å

formidle dette, og at hun var svært glad for at Sarabråtens venner ville forvalte dette på en god måte.

Besøket endte med at vi fikk låne med oss både gjestebøker og fotoalbum for avfotografering. Begge gjestebøkene og alle fotografiene med tilknytning til Sarabråten ble avfotografert og publisert på Flickr.

Dette er et flott og spennende materiale. Som kjent var Sarabråten i andre del av forrige århundre et sted der svært mange av Norges kjente mennesker hadde vært. Kongen og dronningen var selvsikre gjester. Peter Christen Asbjørnsen, Henrik, Suzannah og Sigurd Ibsen, Eva Sars, Ole Bull, Aasmund Olavsson Vinje er bare noen av de mange som var Thomas Heftyes gjester inne ved Nøklevann.

Vi regner som sikkert at dette digitale arkivet vil bli en skattkiste for alle med interesse for norsk historie og spesielt for alle de som er interessert i Sarabråtens fasinerende historie.

Ukjente Ibsenbilder i materialet

Vi tar bare med noen få eksempler på det som skjuler seg blant bildene. Blant annet er det et velkjent og mye brukt bilde fra juli 1874 der hele Ibsen-familien på tre er med. Ibsen-forskerne kjente til bare ett annet bilde der Ibsen figurerer på et gruppebilde, da alle de andre kjente bildene av Ibsen er portretter. Professor Peter Larsen ga i 2013 ut boka «Ibsen og fotografene». Denne boka er en detaljert gjennomgang av alle kjente fotografier av Henrik Ibsen. Nå viser det seg at det i tillegg i vårt arkiv er to andre bilder fra Sarabråten der Ibsen er med. Peter Larsen skriver nå til oss i en kommentar at mens de bildene han kjente da han skrev boka er veldig velregisserte, ser vi en mer avslappet og uformell Ibsen på de to «nye» bildene.

Et annet spennende eksempel fra gjestebøkene er en (hittil ukjent?) akvarell fra trappa på sperrestua, med motiv innenfra stue og utover mot Nøklevann. Vi kjenner generelt til svært få interiørbilder fra Sarabråten, og det er interessant med dette bildet som viser et litt annet type motiv enn de tradisjonelle trappebildene. Akvarellen er datert 6. juni 1858, og kunstneren er Fr(itz von) Dardel, svensk offiser og kunstner som var sammen med kronprins Carl da han besøkte Sarabråten (flere ganger). Se forsiden av bladet.

Mer om hva som er digitalisert og hvor det er tilgjengelig

Disse fotoalbumene (i alt 6 stk) har vi altså lånt av Christine Heftye, oldebarn av Thomas Heftye. Albumene har vært kjent lenge, og bilder fra albumene er f.eks. publisert i Sigurd Senjes bok "Østmarka" fra 1974. Fotoalbumene ble lånt av Oslo Museum (daværende Oslo Bymuseum) i 1996, og ca. 200 bilder

ble avfotografert. Det er også mulig at albumene har vært utlånt til Norsk Folkemuseum for avfotografering. Mange av bildene som Folkemuseet har publisert på DigitaltMuseum er de samme bildene som Oslo Museum har kopiert fra albumene.

Vi har kjent til disse albumene en stund og har altså fått låne dem nå i mai og juni for avfotografering. Vi har detaljskannet alle bilder (800 dpi) med relevans for Sarabråten, og alle albumsidene er avfotografert i "helfigur". Alt materiale vil bli publisert på Flickr. Albumene er sannsynligvis fra den tiden da bildene ble tatt. Bildene er ganske små i format (5x7 cm), ganske grovt tilklippet, og det er lite kronologi eller tematisk sammenheng i bildene. Men det var kanskje ikke så vanlig i datidens fotoalbum? Det kan virke som om det var viktigere å utnytte plassen på albumbladene fullt ut enn å sikre en kronologisk eller tematisk presentasjon.

Heftye har også etterlatt seg to gjestebøker fra Sarabråten. Begge bøkene er avfotografert og publisert på den samme Flickr-siden.

<https://flic.kr/p/uqu4re>

<https://flic.kr/p/tvfU8E>

<https://goo.gl/SaVsv3>

Side fra den ene gjesteboka fra Sarabråten. Ibsens hilsen datert 26. juli 1874 er lett leselig.

Kilde: Gjestebok Sarabråten, utlånt av Christine Heftye / Sarabråtens venner. Lenke: <https://flic.kr/p/tvfU8E>

Bildene er publisert på Flickr med en åpen lisens som tillater gjenbruk, så lenge kilde oppgis. Bruk denne referansen:
Kilde: Fotoalbum (eller gjestebok) etter Heftye-familien, utlånt av Christine Heftye / Sarabråtens venner

Nygårdsfossen og dens kunstner

Tekst: Roger Pihl

For omtrent tjue år siden var jeg med da Bydel Helsfyr Sinsen og forskjellige beboerforeninger begynte å snakke om Alna Miljøpark. Vi kunne skjele til arbeidet som ble gjort langs Akerselva og hadde store ambisjoner på Alnas vegne, for alle visste at vann gir liv og muligheter.

I dag, når jeg har vært på møter i sentrum, går jeg gjerne hele veien hjem igjen. Byen vår er ikke fryktelig stor, og trekker jeg fra den tiden jeg likevel må bruke på kollektive transportmidler, tar det meg drøyt tjue minutter ekstra å komme hjem. Men da har jeg fått med meg en vandring gjennom Svartdalen langs Alna på kjøpet, ofte kombinert med tilfeldige møter og løse tankesprang.

Ta Alna på alvor

Det kan være vanskelig å forstå hvor utilgjengelig både Akerselva og Alna en gang har vært, når du i dag går langs disse blå smilebåndene. Men jeg husker godt alle

gjerdene jeg klatret over de første gangene jeg bega meg på vandring elvelangs, og jeg husker særlig godt vaktbikkjene som nesten klarte å ta meg igjen. Det skulle mer enn noen skarve piggrådgjerdet til å stoppe utforskertrangen.

Fortsatt er det sånn at Akerselva leder an i utviklingen, ikke minst fordi flere penger finner veien dit. For eksempel, når en bedrift på én eller annen måte forurenses, blir den saftig bøtelagt og pengene er øremerket Akerselva. Så ikke i Alna. Da tunnelen til Gardermobanen ble bygget, slapp de ut store mengder av giftstoffet akrylamid, som drepte alt liv i elven fra

Oddmund Raudberget

tunnelinnslaget, helt ned til utløpet og et godt stykke ut i fjorden. Ikke en krone fant den gangen veien til Alna, selv om det finnes en rekke gode formål å bruke øremerkede midler til. Nei, slike uhell er langt mer hendelige langs *denne* elven.

En kunstner og hans foss

Selv om jeg riktignok mener våre politikere underbudsjetterer Alna, misbruker de mulighetene som elva gir og bør utvise langt mer handlekraft, er det egentlig livet rundt Nygårdsfossen denne artikkelen skal handle om.

En dag jeg var på vei hjem traff jeg nemlig på Oddmund Raudberget, en norsk tegner, maler og billedhugger som ble født i Stadsbygd i Rissa. Allerede som femåring begynte han å tegne portretter. Han er utdannet fra Statens kunstakademi og Kunstakademiet i København, men har også gått i steinhoggerlære ved Nidarosdomen. Oddmund er representert på Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design i tillegg til en lang rekke offentlige og private samlinger. Han karakteriseres som en av Norges største nålevende klassisk-realistiske kunstnere. Du kan se hestestaturen «Traverhest» fra 1981 på Bjerkebanen, og en annen i hjembygda hans. Statuen på Bjerkebanen er kanskje hans mest kjente monument. Ved Nygårdsfossen stod Oddmund Raudberget og malte, og det var nettopp realiseringen av Alnaparken som gjorde det mulig for ham å komme fram til motivet og dermed la fossen få sin vesle plass i bildekunsten.

Kjenner du Nygårdsfossen?

Svardalen er fortsatt ukjent for mange osloborgere, men jo flere som lærer seg Alna å kjenne, jo fortere vil utviklingen langs elva gå. Brynsfossen tør være kjent for mange, for den kan du se både fra t-banen og toget, men Nygårdsfossen må du forflytte deg rent fysisk for å oppleve. For opplevelse er det, der den kaster seg ned i et trangt gjel, og særlig i vårløsningen eller etter regnbyger er den vill og vakker. Personlig har jeg størst

sans for å oppleve villskapen i fossen fra hengebroa, et ganske utypisk element på turveiene i byen vår.

Da jeg traff Oddmund Raudberget hadde han ennå ikke malt bildet ferdig, men det synes tydelig at Nygård fabrikker trer fram. Vannkraften i fossen ble tidlig tatt i bruk og i følge historien har det vært flere forskjellige virksomheter knyttet til Nygårdsfossen. Trolig sto det en sagmølle her allerede på 1500-tallet, på 1800-tallet skal det ha vært en kornmølle her, senere både en kornmølle og en hestekosømfabrikk. Den røde mursteinsbygningen som troner over fossen i dag, skal være bygget på begynnelsen av 1900-tallet. Du kjenner bygningen lett igjen på den høye fabrikkpipen, men skal jeg være helt ærlig, kjenner jeg meg ikke helt sikker på hvor lenge pipen og fabrikkens vil bestå.

Nygårdsfossen har naturlig nok navnet sitt fra gården «Nygaard» som lå øverst oppe på kollen der høyblokkene nå har funnet sin plass. Høyblokker som for øvrig er forbløffende usynlige nede fra elva. Gården har også gitt navn til Nygaard Teglverk. Teglverket framsto nok både barskt og spennende for ungene som vokste opp på Etterstadsletta, og mange ble vist tilliten å være ølbærere for de kraftige teglverksarbeiderne. Bokkøl og bayer ble hentet fra butikken «Gerda» som virkelig fikk oppsving på ølsalget i sommersesongen, da virksomheten på teglverket var på det mest hektiske. Nygaard Teglverk ble flammenes rov i 1969, men verre var det med kruttmølla. Der skal flere mennesker ha blitt drept ved en eksplosjon i 1850, men livet måtte gå videre og bare fire måneder senere var produksjonen i gang igjen.

Slik er det å gå langs Alna. Du finner gjerne noen å prate med, og du finner alltid noe som gjør deg nysgjerrig. For de mest nysgjerrige anbefaler jeg boka «Alna» av Karsten Sølve Nilsen. Den ble utgitt i 2005, men er fortsatt i salg og like aktuell som den gang.

Fra Bryn til Nygård:

En historisk Alnatur

Tekst: Bjørn Lilleeng

I august 1851 var det stor seremoni med inviterte gjester i galla da det første spadestikk for Hovedbanen ble foretatt. Litt lenger opp langs Alna mot Bryn hadde Nygård kruttfabrikk nettopp blitt nedlagt. For å gjennomføre Hovedbaneprojektet hadde mye grunn i Brynsdalen blitt ekspropriert, og restriksjoner satt på tilstøtende eiendommer. Mye tyder på at kruttfabrikken hadde ligget ved Nygårdsfossen. For da tidligere eier i 1855 fikk tilbakeført grunnen, fulgte fallrettighetene fra fossen med. Han måtte dog (og naturlig nok) forplikte seg til ikke å gjenoppføre noen kruttmølle eller annen virksomhet som kunne skade jernbanen.

Da Bymiljøetaten i mai 2011 åpnet den nye turstien gjennom Svartdalen ble nye turområder gjort tilgjengelig for folk flest. Gjennom spektakulære bordganger, hengebro og turveier kan vi nå gå gjennom de mørkeste delene av Svartdalen, observere både natur og kultur som tidligere var sperret av kratt og bratte klipper.

En flott tursti!

Hvorfor ikke bruke litt tid på denne turen, for det er den vel verdt. Hva med å starte søndagsturen fra Bryn stasjon og følge turveien helt ned til Operaen. Det å avslutte turen med Operaens fisk og skaldyrssuppe kan anbefales på det varmeste.

Akkurat i dag velger jeg en litt annen variant. Jeg ønsker å komme tilbake til utgangspunktet, og vil ta den nye gangbroa over jernbanen ved Etterstad og turveien på vestsiden av Alna hjemover.

Hva kan vi så oppleve av lokalhistorie på denne strekningen? Her har jeg tenkt å konsentrere meg om strekningen Bryn-Nygård, altså den delen av turstien som er nærmest vårt område. Fra et historisk ståsted er dette veldig spennende. Og som Bryn-beboer

interessant å vite at industrien som dukket opp langs Alna i kjølvannet av jernbanen på mange måter la grunnlaget for stasjonsbyen Bryn.

Aktivitet før jernbanen

Men som kartet fra 1797 viser, var det slett ikke folketomt i dette området før jernbanen heller. Vi ser to broer over Alna ved Bryn, småbrukene Bryndstuen, (Bryn)Engen, Bryndalen og Nyegaard.

Den første bedrift som nevnes i skriftlige kilder ved Alnaelva, er en mølle som Håkon V eide på 1290-tallet. Den lå antagelig ved Kværner. I 1396 nevnes også mølleteigen i nærheten av Etterstad.

I 1550 skjenket Christian III en sagmølle til byens hospital, og den lå sannsynlig et sted mellom Kverner og Bryn.

Men det er først etter jernbanens ankomst på 1850-tallet at aktivitetene tiltar for alvor.

Industri etter jernbanens ankomst

Så da er det bare på med turskoene og starte vandringen fra Bryn stasjon. Dagens stasjonsbygning er fra 1903 og

Darres "milekart" fra 1797, laget til militært formål, viser aktivitet ved Alnaelva. Vi ser flere husmansplasser ved Bryn i tillegg til Nygård og Kværner.

Utsnitt av Kristiania amtskart fra 1874 viser blant annet husmannsplassen Flåen omtrent der Statens veivesen er i dag

Tegning fra Illustrert Nyhetsblad 1853 viser utsikten fra Flåen nedover mot Etterstad. Vi ser Alna og den nye jernbanelinja til venstre

kom samtidig med at dobbeltsporet ble åpnet mellom Bryn og Lillestrøm. Opprinnelig var Bryn bare et togstopp som fra 1854 ble brukt for å sette ekstra bremsere på togene ned Bryndalen. Fra 1858 ble det stoppested med ekspedisjon av person- og godstrafikk. Jeg benytter brua over Alna fra 1891 og tar samtidig en titt på skiltet som viser årstallet. I sin tid var dette en del av traseen for Østensjøveien.

Etter å ha passert under dagens Østensjøvei og over gangbrua, tar jeg en titt litt ut til høyre for å se på demningen over elva som er rett før fabrikkbygningen. Demningen er fra omtrent 1912 og ble bygd for å sikre strømtilførsel til Joh Petersens Lin- og Bomullsvarefabrik. Selve fabrikkbygningen kom på 1880-tallet da en driftig bergenser, Ole Johan Petersen, først flyttet fabrikk sin fra Bergen til Brummundal og deretter til Bryn. Både det at jernbanen gikk her og vannrettighetene var nok viktig for plasseringsvalget. Fra 1927 gikk imidlertid bedriften over til å bruke elektrisitet fra Lysverket.

I fabrikkbygningen som fortsatt står foregikk kraftproduksjonen, og den er i dag en del av den nye

kontorparken. «Valkyrie»-merket oppe på veggen mot turstien minner nok mange av dagens Bryn-beboere om at dette var arbeidsplassen til deres forfedre. Ellers har det meste av bygningsmassen fra den tid forsvunnet i perioden som har gått siden bedriften ble nedlagt i 1976.

Forut for Joh Petersens Lin- og Bomullsvarefabrik var det også industrivirksomhet på denne plassen. I første halvdel av 1860-tallet ble Brynsdalens Chemiske Fabrik bygd, men eksisterte åpenbart bare noe få år før Joh Petersens overtok plassen i fossen.

Litt lenger nede er det et parkpreget område med benker. Her holdt firmaet S.H. Gohn til, en liten fabrikk som produserte tjære, asfalt og veggpapp. I 1950 var det ti ansatte her. De siste bygningene ble revet i 2004.

Jeg fortsetter ned bakken mot brua, og følger nå stien på østsiden av elva omtrent 50 meter. Her tar vi en avstikker inn til venstre, til et område som fra 1890-tallet til 1928 huset Halléns garveri. På tross av iherdig leting har jeg imidlertid ikke vært i stand til å finne noen grunnmur eller andre rester etter dette garveriet.

Brynsdalens Chemiske Fabrik fra Illustrert Nyhetsblad 1865. Den lå ved Brynsfossen, der Joh Petersens fabrikk seinere ble etablert. Legg merke til Bryn gård i horisonten til venstre for pipa.

Ned mot Nygårdsfossen og gården Nygård

Tilbake på stien får jeg en nydelig vandring ned mot Nygårdsfossen. Stien bukker seg i et skogbevokst landskap mens Alna bruser på høyre side. Snart ser jeg en høy fabrikkpipe. Jeg passerer under jernbanebrua og legger merke til en grå bygning på høyre side. Dette er det som på folkemunne kalles «Bandidosbygningen», siden det er lokalene til en kjent motorsykkelklubb. Opprinnelig et industribygg fra 1950-tallet planlegges

Det gamle industribygget ved Nygårdsfossen, trolig fra 1906. Vi ser den nye turveien under bygging i 2010. (Per Ove Dahl, Østensjø lokalhistoriske bilder)

det nå to boligblokker på denne tomten. Industribygget vil da rives som del av denne planen.

Vel så interessant er neste bygg ved elva. Jeg kommer nå inn i den mest spektakulære delen av turen, med hengebru og tursti boltet fast i fjellveggen. Under meg bruser Nygårdsfossen, mens ruinene av det gamle industribygget med en imponerende høy pipe ruver på høyre side. På dette stedet har nok fossekraften vært utnyttet i århundrer. Blant annet var det nok akkurat her den nevnte kruttfabrikken lå. På 1880-tallet ble det etablert hestekosøm-fabrikk her. Og seinere kom valsemølle, destilleri og malingfabrikk.

Hvis vi igjen vender tilbake til kartet fra 1797, er Nygård en husmannsplass under Vålerengen. Beliggenheten var høyden der de tre høyblokkene Nygårdskollen borettslag i dag ligger. I 1846 ble gården skilt ut som selvstendig bruk, men nede ved elva var det mølle og kruttfabrikk. Området rundt Nygård mølle og fallrettighetene i elva ble fradelt gården i 1849.

I tida fram til århundreskiftet ser det nå ut til at det kommer skiftende virksomhet på stedet.

Fra 1857 ser Nygård ut til å gå inn i en ny fase. Da ble selve tunet skilt ut som egen eiendom og i 1860 fikk Oluf Onsum, mannen som stod bak Kværner Brug og Christiania Spigerverk, skjøte på stedet.

Oluf Onsum og landstedet Nygård

Oluf Onsum ble etter hvert en patriarkalsk fabrikkeier. I

1878 satte han ned arbeidernes lønninger med ti prosent. Dette førte til et raseri mot patriarken og flere hundre mennesker prøve å storme hans herskapelige bolig i St Hallvardsgaten. Det måtte store politistyrker og soldater med bajonetter til for å spre folkemassen.

Men Nygård ble etter hvert landstedet til Onsums sønn Gustav og hans familie. Besøkende beretter om en «endeløs trapp» opp fra jernbanelinjen opp til sommerstedet.

For å se hvordan Nygård ser ut i dag, tar jeg nå av fra hovedstien. I bunnen av bakken etter Nygårdsfossen går jeg nå til høyre over broa og opp en bratt bakke. Her er det lagt ut tømmerstokker på tvers som en slags trapp. Jeg kommer nå til Arnljot Gellines vei og følger den et stykke sørover. Og her, på venstre side er Nygårdskollen borettslag med tre høyhus fra tidlig 1950-tallet. Til glede for beboerne har borettslaget satt opp en benkegruppe midt blant høyhusene. Jeg tar en avstikker opp hit også, for nettopp her lå husmannsplassen og seinere landstedet Nygård. Bare utsikten i seg selv gjør avstikkeren vel verd, det må ha vært fint å ha landsted her. Selv med dagens urbane omgivelser er det godt å sitte her og ta en liten pause.

Min tur går nå mot slutten. Jeg tar den nye gangbrua over jernbanen og fortsetter tilbake mot Bryn gjennom bo-området med terrassehus på Etterstadsletta. Terrassehusene er fra 1980-tallet, og her stod tidligere Nygaard teglverk. Fra 1890-tallet og til det brant i 1969 var dette et av de store teglverkene. Herfra og hele veien opp mot Bryn lå det skinner og produksjonsutstyr som kjedegravemaskiner og vaggevogntog.

Nygård omgitt av blokkene på Nygårdskollen i 1961. Pipa til Nygård teglverk til venstre. Bildet utlånt av Oslo Museum.

Fra forstadsbane og utfartsbane til T-bane i perioden 1923-67, andre del:

Fra 1938 til 1957, Gullfiskenes storhetstid

Tekst: Bjørn Andersen / Knut Helge Midtbø

Både Østensjøbanen og Lambertseterbanen har en fortid som baner der det gikk trikk. Nå er begge for lengst en del av T-banenettet i Oslo. I forrige nummer fortalte vi om åpninga av Østensjøbanen fra Etterstad til Bryn i 1923 og vi fulgte denne banens historie fram til 1938. I dette nummeret tar vi for oss tida fra 1938 til 1957 som er det året Lambertseterbanen åpnet. Tredje del i denne serien kommer i neste nummer og handler om de siste driftsårene med trikk fram til T-banen overtar, først på Lambertseterbanen i 1966 og så på Østensjøbanen i 1967.

Dette bildet er tatt på Helsfyr holdeplass av Hans Oerlemann i 1962. (Sporveismuseets arkiv). Det er stemingsbilde fra trikkens storhetstid. På bildet ser vi to av banens berømte gullfisker koblet sammen i et Gullfisktog, også kalt B-tog. Østensjøveien er til høyre i bildet. Bildet er tatt nær der T-banen kommer opp fra undergrunnen i dag.

Gullfiskene prøvekjøres på Østensjøbanen

I november 1938 observerte folk langs banen en ny vogn som åpenbart ble prøvekjørt.

AS Oslo Sporveier hadde allerede i 1937 anskaffet seks prøvegogner for å vinne erfaring med moderne sporvogner. Disse vognene ble først satt inn på Kjelsåsbanen, men vi vet at noen av dem også ble prøvekjørt på Østensjø-Bærumsbanen. I årene 1938-40 fulgte så to grupper på 20 enheter. Den ene gruppen ble leid ut til AS Bærumsbanen og ble etter hvert satt inn på vår bane. Vognene gikk hele strekningen mellom Kolsås og Oppsal.

De nye vognene var annerledes enn det folk var vant til. De hadde førerplass bare i en ende og dører på en side. De var såkalte enretningsvogner som måtte vendes ved endeholdeplassene. Dette var ikke noe problem på vår bane, det var allerede en vendesløyfe ved Oppsal, Skøyen, Lilleaker, Avløs, Kolsås og i sentrum ved Athenæum. På Etterstad og ved Østbanen var det

attpåtil vendesløyfe for begge retninger. Vognene var dessuten såkalte midttinggangsvogner, dvs. at av og påstigning foregikk fra en plattform midt på vogna. Det fantes en dør foran ved føreren i tillegg. Det var stort sett tversseter slik at alle fikk sitte i kjøreretningen, to og to. Setene var stoppede og trukket med kunstsinn.

Vognene var strømlinjede og ble raskt kjent som «gullfisker». De fikk Oslo Sporveiers farger og ble nummerert i Oslo Sporveiers nummerskjema som nr. 184 til 203. Mange vil ha det til at halen på vognene var opphavet til kallenavnet. Vi har ikke belegg for dette og vi vet rett og slett ikke hvorfor de fikk dette oppnavnet.

Vi har samlet mer stoff om gullfiskene med en del tekniske detaljer i en egen ramme.

Gullfiskene settes i drift

Fra 2. februar 1939 ble de seks første Gullfiskene satt i drift på Østensjøbanen. Ekebergtrullene banen hadde lånt fra Ekebergbanen kunne nå sendes hjem for godt. Det var først nå at betegnelsen «A-vogn» ble tatt i bruk på banens gamle vogner. Dette for å skille dem fra gullfiskene som fikk «litra» B som vi sier på fagspråket.

Bærumsbanen begynte å fase ut noen av A-vognene blant annet for å skaffe motorer og annet teknisk utstyr til en ny vogntype som de ville bruke så snart forbindelseslinjen Jar – Sørbyhaugen kunne tas i bruk. Disse vognene fikk typebetegnelsen «C» og var like store som Holmenkollbanens vogner. C-vogner kom aldri i drift på Østensjøbanen.

Kolsåsbanen åpnes. Banen får navnet Lilleaker-Østensjøbanen. Dobbeltspor fra Godlia til Oppsal

Opprinnelig planla Bærumsbanen at Jar-Sørbyhaugen skulle kunne tas i bruk i 1939. På grunn av økonomiske problemer måtte dette utsettes. Først midt under okkupasjonen, 15. juni 1942, ble Jar-Sørbyhaugen tatt i bruk. Bærumsbanen reorganiserte samtidig trafikken på vår bane. Vognene fra Oppsal fikk nå endestasjon på

Det er nok ikke til å komme forbi at selve gromredskapen i trikketiden på Østsjøbanen var B-togene. De kunne nesten fly og skulle etter sigende kunne dra lokaltogene på Hovedbanen opp Brynsbakken; vognførene hevdet, med krav på å bli trodd, at hvis de så lokaltoget til Lillestrøm passere over brua i Oslo gate, var de først over brua ved Bryn... (OK da, men de kom i alle fall først til Hardrådes plass...) Her avventer et slikt vidundertog avgangstiden på Oppsal i retning Jar. Vognene er 197 og 193. Vi ser vognbetjeningen meditere ved kjellerlemmen til hvilebrakkas sommeren 1957 før neste storinnsats. (Sporveismuseets arkiv, foto Ragnar Thörnblom)

Jar. Vognene fra Kolsås fikk endestasjon i Undergrunnsbanen ved Nationalteatret og denne banen fikk navnet «Kolsåsbanen». «Vår» bane mellom Jar og Oppsal ble nå «Lilleaker-Østsjøbanen» og den ble betjent av vogntypene A og B. Kolsåsbanen ble trafikkert av de nye store mørkeblå C-vognene.

I 1944 ble de siste private aksjene i AS Bærumsbanen innløst og selskapet gikk inn som en del av Oslo Sporveier. Nå fikk Lilleaker-Østsjøbanen, ofte forkortet til L-ØB eller LØB i f.eks. rutetabeller, linjenummer 9 og Kolsåsbanen fikk nr. 14. Disse numrene ble ikke brukt utad mot publikum og var om ikke hemmelige, så nokså ukjente.

Fortsatt var det mulig å reise gjennomgående mellom Kolsås og Oppsal idet flere ekstraavganger f.eks., kjørte hele veien. Strekningen Kolsås – Jar ble trafikkert både av trikk og bane, unikt på mange måter, helt opp i nyere tid. Vi skal også ta med at strekningen Godlia – Oppsal endelig fikk dobbeltspor. Fredag 26. mai 1950 var sporet klart, første vogna på det nye sporet skal ha vært 186.

Oslo og Aker slås sammen. Byggestart for T-banen

Den 1. januar 1948 ble Oslo og Aker slått sammen til en kommune. Oslo kommune eide Oslo Sporveier og Bærumsbanen og hadde full kontroll over AS Holmenkolbanen og AS Ekebergbanen. Kommunesammenslåingen skulle få stor betydning for

Østsjøbanen i det Oslo kommune satte i gang omfattende boligbygging langs banen. Nå bygde byene drabantbyene i stort tempo, både langs Østsjøbanen, på vestsiden av Østsjøvannet, videre sørover mot Bøler og Bogerud og på begge sider av Groruddalen.

Planleggerne konkluderte med at den eneste muligheten for å betjene disse såkalte «sovebyene» var å bygge ut en T-bane. Prinsippvedtaket ble fattet i 1951. Etter endelig vedtak i 1954 fulgte byggstart på det vi i dag kjenner som T-banene i Oslo.

Østsjøbanen får flere Gullfisker

Allerede i 1948 begynte Oslo Sporveier å overføre flere gullfisker fra bynettet til Lilleaker-Østsjøbanen for å kunne eliminere bruken av A-vognene. A-vognenes saga gikk mot slutten, og de siste ble satt bort i 1957.

Fram til 1957 ble alle unntatt en Gullfisk overført. Vognene 164 – 183 fikk

typebetegnelsen E, de skilte seg ganske mye teknisk fra type B, bl.a. kunne de ikke kjøres sammenkoblet som tog. Også fem av de seks prototypene, vognene 158 – 162, ble overført fra Kjelsåsbanen.

Banen forlenges til Bøler.

Lambertseterbanen åpnes som trikkelinje

Vi nevnte Bøler, men først må vi ta med at Østsjøbanen inngikk i de omfattende T-baneplanene. Allerede i 1954 begynte man å bygge en Lambertseterbane som skulle ta av fra Østsjøbanen ved Høyenhall. Banen oppå bakken ville jo bli ferdig lenge før tunnelen i sentrum, men for å få igang trafikken, den var så savnet, valgte man etter modell av Stockholm, å kjøre trikker der. Lambertseterbanen ble som sådan åpnet 28. april 1957 nærmest som en «sidelinje» til Østsjøbanen. Samtidig tok Lambertseterbanen i bruk en ny strekning direkte gjennom Schweigaards gate mellom Oslo-gate-krysset og Vognmannsgata. 13. mai flyttet Østsjøbanen etter og slapp den noen kronglete veien via Grønlandsleiret og Grønland som man hadde kjørt siden 1937.

Østsjøbanen var forutsatt forlenget sørover fra Oppsal, og lørdag 24. mai 1958 ble forlengelsen fram til Bøler prøvekjørt. Den nye strekningen tok av fra den opprinnelige banen på fri linje mellom Skøyenåsen og Oppsal, gikk så ned i en tunnel fram til Ulsrud hvor det ble bygd stasjon, og videre fram til Bøler. Strekningen fra der den nye og den gamle linja skites til Bøler var

Fra 1939 kom gullfiskene i trafikk på banen, og B-vognene ble nå den dominerende vogntypen. De var raske og bekvemme og svært populære. 202 har stoppet på Høyehall vinteren 1941 på sin ferd fra Oppsal til Kolsås. Bildet er fra en samling bilder tatt av en tysk soldat. På bildet venter ser vi flere tyske soldater som kanskje venter tålmodig på at kameraten med den sære interessen å fotografere sporvognen skal få tatt bildet sitt. (Sporveismuseets arkiv, foto: Bordiehn)

omlag 2 km, reell forlengelse 1,7 km.

Her fikk Østensjøbanen en ny og foreløpig endestasjon. Det ble bygd vendesløyfe og et oppstillingsspor. Ved Oppsal ble det nå en ny stasjonen rett ved tunnelmunningen «en etasje ned».

Prøvedrift ble innledet 14. juli, vogn 171 var først ute, og fra torsdag 17. juli ble det «regulær prøvedrift», dvs. reisende fikk følge med. Offisiell åpning fulgte søndag 20. juli 1958. Lilleaker-Østensjøbanen trafikkerte deretter strekningen Jar – Bøler. Fortsatt var det mulig å reise f.eks. Bøler – Kolsås.

B-togene var raskere en noen annen sporvognstype og enda i dag blir folk som har kjørt dem fjerne i blikket når B-tog er tema. Alle har de sine B-togshistorier.

Vi kan ta med en historie om B-tog; noen slemme gutter, sånt dukket jo opp i drabantbyene, løsnet koplingen mellom to gullfisker på Bøler. Vognbetjeningen merket det ikke og kjørte i vei. Imidlertid var de to vognene så samkjørte at de fulgte hverandre uten problemer helt til Hellerud hvor den bakre vogna så dunket så vidt inn i den forreste. Det var bare å kople sammen og kjøre videre

Brannkatastrofe lørdag 2. august 1958

Lørdag 2. august 1958 var B-toget med gullfiskene 194 og 198 på vei ned Strømsveien da det oppstod en feil i det elektriske utstyret på vogn 198 som gikk bakerst. Feilen førte til at det oppstod en elektrisk lysbue som igjen førte til brann. Brannen utviklet seg svært raskt. Toget ble stoppet på høyde med Totengata.

Fire personer døde i forreste kupé fordi de ikke klarte å komme seg ut av den forreste døra som var stengt. 17 mennesker ble skadet og sendt til sykehus, en av disse døde seinere slik at tallet på dødsofrene kom opp i fem.

Vogna ble totalt utbrent og først slept til Vålerenga vognhall. Seinere ble 198 sendt til Strømmens Værksted for gjenoppbygging og den kom tilbake i trafikken vel ett år seinere. Vognbetjeningen hadde et makabert oppnavn på den, «krematoriet».

198, som forøvrig finnes ennå hos sporveien i Kochi i Japan(!), fikk marmorfargede veggplater og lakserøde seter da den ble gjenoppbygd, men det ble seinere endret tilsvarende de øvrige vognene.

Vi har samlet mer stoff om brannen som kommer i neste nummer.

Sikringsanlegget forbedres

Med åpningen av Lambertseterbanen, tunnelen mellom Oppsal og Ulsrud og endringen i tilknytningen til vendesløyfa på Oppsal, kom det elektriske sikringsanlegg. Fra før av hadde man noen rudimentære ved Etterstad vognhall hvor pikettsjefen kunne sette stoppsignal for trafikken på hovedsporene når vogner skulle ut eller inn, og der sløyfa for bytrikken munnet ut i Østensjøbanens hovedspor for å sikre mot kollisjoner, men disse var svært enkle og forholdsvis manuelle.

Ved Høyehall tok Lambertseterbanen av fra Østensjøbanen mellom Brynseng og Høyehall, omtrent ute på brua. Her ble det bygd opp et elektrisk sikringsanlegg som dels la vekslene rett og dels sørget for at signalene ble stilt riktig. Togvei måtte velges av konduktøren eller føreren i et kontrollpanel montert i et låsbart skap ved utgående plattform på Brynseng.

Et tilsvarende anlegg ble også montert der Bøler-linja grenet av fra den gamle traseen som fortsatte fram til vendesløyfa på Oppsal. Her valgte vognføreren togvei ved å passere en kontakt på kjøreledingen med motorpådrag hvis han ville mot Bøler, eller uten motorpådrag hvis han ville inn i sløyfa.

Røde og grønne lys sørget for at det ikke ble kollisjoner. I tunnelen mellom Oppsal og Ulsrud var det montert et elektrisk blokksignalanlegg som sørget for at kun et tog av gangen befant seg i tunnelen i hver retning. Et tilsvarende anlegg fantes også i Rabben tunnel mellom Munkelia og Bergkrystallen på Lambertseterbanen.

Tekniske data om Gullfiskene

Det mest revolusjonerende var at de var bygd i aluminium i en såkalt selvbærende konstruksjon. Det gjorde at de var vesentlig lettere enn de gamle vognene. Gullfiskene kunne ta 90 passasjerer hvorav 48 sittende, bare litt mindre enn et gammelt A-tog på to vogner. De veide bare 15,4 tonn og kunne makelig kjøre dobbelt så fort!

De var ellers 15,4 m lange, 2,5 m brede og hadde fire motorer med en timeeffekt på 36,6 kW. Største hastighet var 65 km/t. Vognene hadde nå både elektrisk brems og skinnebrems i tillegg til luftbremsen. De var dessuten utstyrt med styrestrømskontrollere. Det betydde at selve kjørekontrolleren nå bare koplet en lavspent såkalte «styrestrøm», 40 volt i disse vognenes tilfelle, som i sin tur åpnet og lukket elektriske ventiler som slapp trykkluft inn og ut av kontaktorene som koplet selve motorstrømmen. Også omkoplingen mellom forover og bakover eller kjøre og brems foregikk på denne måten. For dere som liker å briljere litt; slike kontaktorer med både styrestrøm og luft kalles for elektropneumatiske kontaktorer. Noe å ta fram i selskapslivet for å vise at man «vet noe»...

Det var også mulig å forbinde styrestrøm og trykkluft på to sammenkoblede vogner og betjene disse fra en førerplass med begge vogner aktive. Igjen kan vi ta med oss et sånt nytt begrep; «Multippelstyring». Vi vet at det ble kjørt noen prøveturer med to og to vogner koplet i tog, men at man foreløpig valgte å ikke utnytte dette.

Vognene fikk, til tross for at de var enretningsvogner, full kjøremlighet i bakre ende til nødbruk.

Vognene ble levert av Strømmens Værksted. Det elektriske utstyret kom fra engelske Metropolitan-Vickers og motorene fra ELIN (Elektro Industri) i Østerrike. Motorene hadde typebetegnelsen BBFa20, kontrollerne het «EP».

Høsten 1955 begynte man å ta i bruk multippelstyringen på B-vognene etter at det var blitt foretatt noen modifikasjoner. Blant annet ble luftslangene og styrestrømskabelen flyttet til vognenes senterlinje, og de i sporveisentusiastmiljøet nærmest legendariske «B-togene» var en realitet. Det var bare mulig å kople 9 tog, det fantes kun 19 B-vogner etter at en var brent opp, og det krevdes sju tog i grunnruta, noe som la beslag på 14 vogner av de 19.

Etter 1948 havnet så godt som alle Gullfiskene til Oslo Sporveier hos oss.

Gullfiskene var teknisk litt forskjellige og man opererte etterhvert med en rekke typer:

B-vognene ble betegnet B1

E-vognene E1

Vognene 158 og 159 fikk litra B2, de hadde en del tekniske løsninger felles med B

Vogneren 160 fikk litra E4.

Vognene 161 og 162 litra E3.

Litra E2 var reservert 163, men den viste seg å fungere dårlig på forstadsbanene, og ble værende «i byen».

Underveis så var en av B-vognene, 184, brent opp ved Hauger i 1949 slik at LØB til slutt disponerte imponerende 44 av de opprinnelige 46 gullfiskene.

Rosenbush – ingeniørvåpenets roseleir på Skøyen

Tekst: Leif-Dan Birkemoe

Tyskerne utførte store byggearbeider langs Haakon Tveters vei som på flere måter ble en egen leir, kalt Rosenbusch. Dernest rekvirerte de villaene i den gamle bebyggelsen på sørsiden av Haakon Tveters vei og langs Østensjøveien. Østensjø skole ble også okkupert. På den måten var leiren delt i tre deler. Skøyenåsen ble ofte benyttet som navn på leirkomplekset

Bygningene i Haakon Tveters vei

I Haakon Tveters vei fra Skøyenåsen T-banestasjon (den gang trikkeholdeplass) og sørover til omtrent der boligblokkene (Haakon Tveters vei 41) begynner på vestsiden av veien bygget tyskerne 15 små tømmerhus, en messebygning i nord, en kontorbygning på 20 x 50 meter i to etasjer i sør i tillegg til kommandantboligen i Haakon Tveters vei 35 som var en okkupert villa, eneste hus som lå i området fra før krigen. Det var fabrikkeier Nordby som eide huset i Haakon Tveters vei 35 da tyskerne rekvirerte det. Nordby ble kalt «madrassmannen» fordi han drev Saxo madrassfabrikk i Etterstadgata på Vålerenga.

Vakt- eller portnerhuset til kommandantboligen, Haakon Tveters vei 35, under oppføring 4. februar 1944. Foto: Cato Hermansen, Østensjø lokalhistoriske bilder, nr. B20130116

I leirens fire hjørner lå det betongbunkere. Hele anlegget var gjerdet inn med piggråd. Jordene ned mot Østensjøveien, vest for trikkelinjen var minelagt. Trolig var dette såkalte antipersonellminer som ble brukt i tusenvis rundt de tyske forlegningene og anleggene. Det var på daværende Kussius Metallvarefabrikk på Bryn at

tyskerne blant annet produserte slike fotminer.

Produksjonen gikk for fullt til den ble sprengt av motstandsfolk 14. oktober 1944. (Terje Diesen). Rundt 2010 fant Hafslund nett, ved graving etter en høyspentkabel under Østensjøbekken, en mine som Forsvaret tok seg av. Det foreligger ingen nærmere omstendigheter om funnet, annet enn at det kan ha vært en dumpeplass på funnstedet.

To småhus sør for kommandantboligen, Haakon Tveters vei 35, under oppføring 4. februar 1944. Foto: Cato Hermansen, Østensjø lokalhistoriske bilder, nr. B20130114

Vakkert anlegg

Av leierens tre deler var det særlig leiren i Haakon Tveters vei som skulle vise seg å bli et vakkert anlegg. Gangveier med skiferheller mellom gressplenene fram til husene bandt leirområdet sammen. Samtlige bygninger var omgitt av roser av typen *Rosa rugosa* – også kalt fattigmansroser. Tyskerne kalte derfor leiren rett og slett for *Lager Rosenbusch* - roseleiren. Mot veien var det et pent og lavt hagegjerde. En slik standsmessig leir huset stort sett offiserer, men også en del kvinnelig personell. Milorgs etterretningsrapporter gikk ut på at dette var staben for de tyske ingeniørtroppene (Festungspionerstab) for Norge, Danmark og Finland. (Rolf Holth og Terje Diesen).

Noen dager etter frigjøringen 8. mai ble Rosenbusch overtatt av Milorg ved en flaggmarkering. Sjefen for gruppe 13132, William Johansson fra Bryn Hovedgård ledet seremonien. Til stede var Milorg-jegere fra 13132. I tillegg lottene fra lag 4 (sanitet). Ingen tyske offiserer deltok, de hadde allerede forlatt leiren. Foto: Cato Hermansen, Østensjø lokalhistoriske bilder, nr. B20130176.

Sovjetrussiske fanger

Oppsetting av vakt- eller portnerhuset til kommandantboligen og de mange tømmerhusene, kan dokumenteres på bakgrunn av bilder tatt 4. februar 1944. Fotograf var Cato Hermansen fra Oppsal. Bildene ble tatt i smug fra eiendommen til plassen Kroken (i dag Skøyenkroken 4), omtrent rett bak dagens Haakon Tveters vei 36.

Flere av arbeiderne vi ser på bildene er trolig sovjetrussiske fanger fra Etterstad som sammen med norske og tyske fagfolk satte opp prefabrikkerte laftede hus fra Heggedal Bruk i Asker. Mannen bak denne virksomhet var Alf Whist som i 1944 ble næringsminister i Quislings regjering. Allerede etter Wehrmachts ankomst til Norge i 1940 fikk Heggedal Bruk store ordrer fra okkupasjonsmakten for levering av tømmerhus over hele landet.

Bildene viser også lemmer, trolig tyskproduserte brakkelemmer, som ligger klar til oppsetting. Noen panelte hus fremgår da også fra bildene. Ingen piggrådgjerder kan sees, noe som også tyder på at leiren er under oppbygging.

Reidun Skjellum fra Oppsal kan fortelle at hun en dag fikk smuglet inn en matpakke som ble lagt i lommen på

en frakk som hang på gjerdet. Dagen etter hang det ti frakker på gjerdet!

Denne hendelsen kan være en god antydning på at det var fanger som deltok i byggingen.

Kontrollpost – elgkjøtt og knott

All trafikk som gikk forbi og delvis gjennom leiren ble kontrollert på en kontrollpost ved veien omtrent der man kommer opp fra Skøyenåsen T-banestasjon. Noen episoder verserer blant de som opplevde passering (Tor Larsen med flere).

På slutten av krigen ble «Tyristua» bygget av tilkjørt laftet tømmer fra Østerdalen. «Tyristua» ga i 1957 trolig navnet til Tyristubbveien. Tømmeret fra Østerdalen var veldig gammelt, kanskje fra 1600-1700-tallet, fortelles det. Lassene ble kjørt gjennom kontrollen på Skøyenåsen. Ved en anledning var dørene til huset med på lasset. Tyskerne forsto ikke ved kontroll hvorfor en av dørene var så tung, men saken ble ikke undersøkt på kontrollposten. Det viste seg nemlig at det var gjemt elgkjøtt mellom to dører!

En brødkjører passerte en dag kontrollposten på Skøyenåsen. Bilen skulle egentlig gå på knott, men denne gikk på white spirit eller karbid. Vaksoldaten kjente på røret fra ovnen som var kaldt. Han ristet bare

Milorgs marsjtrening i Haakon Tveters vei mai 1945. Foto: Rolf Holth, Østensjø lokalhistoriske bilder, nr. B20040108

på hodet og lot bilen kjøre videre.

Når barn passerte kontrollposten var vaktene svært medgjørlige. Det fortelles at skolebarn kunne passere uten noen form for kontroll. Folkene på plassen Kroken hadde passerseddel.

Bomberom

Et annet anlegg har blitt beskrevet som tunnel eller grotte med start omtrent over veien for Haakon Tveters vei nr. 29. Arne Fjeldstad, Milorg-jeger som måtte flykte til Sverige, bodde under krigen i Vilbergveien, men flyttet på 1950-tallet til huset fabrikkeier Nordby hadde bygget vegg i vegg med sitt eget. (Tor Larsen/Joakim Devold/Kari Ødegård).

Arne Fjellstad fortalte Tor Larsen i april/mai 2014 at «tunnelen» som tyskerne bygget var beregnet som «bombeshelter» for overkommandoen, dvs. offiserene på Skøyenåsen. Knut Waage husket også bomberommet. Begge mente at bomberommet lå i hagen til Haakon Tveters vei 28, litt nord for den hvite garasjen i nr. 32. Tor Larsen og Knut Waage var litt usikre på om bomberommet ble murt eller fylt igjen med stein og jord. Det er ikke umulig at rommet fortsatt eksisterer under bakken, helt eller delvis.

Tunnelinngangen opp for Skøyenåsen T-banestasjon går parallelt med Haakon Tveters vei på venstre side når man kommer nedenfra og går oppover mot ingeniør Rønnings hus (nr. 28), presiserte Tor Larsen. Tor og hans venn Marius Gundersen gikk ved noen anledninger ned og inn i tunnelen. Far til Marius var militær orlogskaptein, kom fra England da krigen sluttet, og familien fikk midlertidig bo i et av de laftede husene slik flere norske familier fikk anledning til.

Ørnulf Pedersen fra Fugleliveien 31 og Joakim Devold fra Dalbakkveien 5 (begge f. 1932) kan berette at de var nede i bomberommet etter frigjøringen som de beskrev som et stort rom. Her var det lagret hermetikkbokser, med bl.a. fiskeboller. Ørnulf tok med seg noen bokser, men måtte pent gå tilbake med boksene. Foreldrene mente det ikke var riktig bare å ta hermetikkboksene på denne måten. På toppen av bomberommet, over bakken, var det et mitraljøsebatteri.

Milorg overtar

Noen dager etter frigjøringen 8. mai ble leiren overtatt av Milorg ved en flaggmarkering. Sjefen for gruppe 13132 fra 1943/44, William Johansson fra Bryn Hovedgård med jobb på Glasmagasinet, og dekknavnet

Offisersmessa i leiren, Haakon Tveters vei 29. Foto: Leif-Dan Birkemoe, 19.04.2004

«Petra», var den som ledet seremonien og markerte overtakelsen av Rosenbush-leiren på norske hender. Til stede var Milorg-jegere fra 13132. I tillegg lottene fra lag 4 (sanitet). Ingen tyske offiserer deltok, de hadde allerede forlatt leiren. (Rolf Holth).

St. Hans-feiringen i 1945 ble av Milorg arrangert i den vakre Rosenbusch-leiren. Lapskaus ble tilberedt i offisersmessa og trukket i kjerre opp til bordene som var dekket i hagen.

Tømmerhusene var populære og i løpet av noen år solgt til private, demontert og flyttet til ny tomt. Men det var ett unntak. Offisersmessa ble stående og er i dag det laftede huset med adresse Haakon Tveters vei 29, rett opp for Skøyenåsen T-banestasjon.

Kontakt med okkupantene

Det rapporteres om lite eller ingen kontakt mellom lokalbefolkningen og tyskerne. Rent sporadisk og tilfeldig kunne man støte på hverandre. Et slikt sammentreff kunne Joakim Devold fortelle om fra ettermiddagen 7. mai 1945. Alle visste at frigjøringen var rett rundt hjørnet, men likevel forsiktige med å ta feiringen på forskudd. Joakim hadde et norsk flagg i hånden da han uforvarende traff på to offiserer nede i Haakon Tveters vei, trolig på vei fra Rosenbusch til Østensjø skole. Den ene offiseren tok flagget fra han, strakte det i været, så opp og ropte «hurra», før han ga flagget tilbake og gikk videre.

Lapskaus ble tilberedt i offisersmessa og trukket i kjerre opp til bordene som var dekket i hagen. Foto: Rolf Holth, Østensjø lokalhistoriske bilder, nr. B20040115

Ørnulf Pedersen peker inn i hagen til Haakon Tveters vei 28 rett overfor offisersmessa i nr. 29. Der lå mitraljøsebatteriet og det var der jeg fant hermetikkboksene, fortalte han. Foto: Leif-Dan Birkemoe, 29.08.2015

Krigsspor og krigsminner fra Oppsal gård til Østensjø skole

Krigsspor er fysiske minner fra krigen 1940-1945. Krigsminner kan være steder der nazistene var innkvartert, hadde kontor, anlegg, festninger og fangeleirer. Av fysiske spor er de fleste slettet, men i området fra Oppsal gård til Østensjø skole kan vi fortsatt minnes noe av det okkupantene foretok seg. Folk som bodde her observerte hva som fant sted ved å ta bilder, skrive ned eller formidle det muntlig. Motstandsbevegelsen var mer systematisk i sine rapporter, men fikk neppe med seg alt. Milorg-jegerne hadde ofte en vanskelig oppgave med nedtegning og rapportering av observasjoner.

Sovjetiske krigsfanger i Norge

Den 22. juni 1941 angrep den tyske hær Sovjetunionen. Det som fulgte ble en utryddelseskrig som også førte til et stort antall sovjetiske krigsfanger, 5,7 millioner ble tatt til fange i tiden etter angrepet og frem til februar 1945. 3,3 millioner døde i tysk fangenskap.

100.000 sovjetiske krigsfanger ble sendt til Norge. Om lag 13.700 av dem døde på norsk jord.

Den norske befolkningen i de områdene av landet hvor de tyske straffeleirene ble lagt, fikk et gruvekkende innsyn i den behandlingen disse fangene ble utsatt for og fattet sympati for deres vanskelige situasjon. Det var ikke få norske borgere som under den tyske okkupasjonen etter beste evne forsøkte å hjelpe fangene med å stikke til dem mat der det viste seg å være mulig. Nordmenns møte med sovjetiske krigsfanger ble preget av sympati og medfølelse.

Etterpå – i løpet av den første fasen av den kalde krigen – var det imidlertid ikke mulig å opprettholde kontakt mellom nordmenn og overlevende sovjetiske krigsfanger. Temaet ble skjøvet i bakgrunnen.

De sovjetiske krigsfangenes tilværelse her i krigsårene er et stykke norgeshistorie med mange individuelle historier. Det er fortellinger om sorg, slit, savn og svært hardt arbeid. Det er fortellinger om samhold blant fangene og om kontakt med nordmenn utenfor piggrådene. Fortellinger som rører ved oss og berører oss alle.

Krigshistorien er en betydelig del av Norge og Russlands felles erfaringer. Erfaringer som danner en del av grunnlaget for forholdet mellom de to nabofolk.

*Kulturminister Anniken Huitfeldt
Utenriksminister Jonas Gahr Støre
Oslo, april 2010*

Utdrag fra forordet i brosjyren til utstillingen i 2010 på Forsvarsmuseet i Oslo om Sovjetiske krigsfanger i Norge - et viktig historiekapitel

Fanger på Etterstad — til slavearbeid på Østensjø

Tekst: Leif-Dan Birkemoe

Krigsfanger fra Etterstad med jobb som griserøktere på Oppsal gård, på Rosenbusch som bygningsarbeidere, på Østensjø skole med forefallende arbeid og tømmerhugst i Rognerudskogen hadde knappe forpleiningssatser i en kummerlig leir. At tilskuddet av mat de fikk fra barn og voksne var av stor betydning, er det ingen tvil om. Den sympati og medfølelse de fikk fra lokalbefolkningen hjalp dem gjennom en tung tid. Det er et stykke norgeshistorie.

Bildet av fangeleiren på Etterstad er tatt i mai 1942 før det høye plankegjerdet ble bygget. Det er innsyn i leiren og vi kan tydelig se en flokk mennesker. Det er mange og store brakker, flere virker forholdsvis nye. Fangeleiren var en del av tyskernes egen leir. Slike bilder var det strengt forbudt å ta. Bildet er mest sannsynlig tatt fra trikken til Oppsal. Foto: Cato Hermansen, Østensjø lokalhistoriske bilder B20130105.

Antall fanger

Fra brosjyren «Sovjetiske krigsfanger i Norge» utgitt ved utstillingen i 2010 på Forsvarsmuseet i Oslo fremgår det at fangeleiren på Etterstad hadde under 500 fanger. Folk som bodde øverst i «firkantblokka på Etterstad» kunne se ned i russerleiren og oppgir «3-400 unge russere». Antallet fanger varierte nok noe i løpet av de tre-fire årene leiren var i drift. I tiden like før og like etter kapitulasjonen tyder det på at transporten mellom fangeleirene var stor slik at det på Etterstad oppgis tall

som langt overstiger 500 fanger. I hele Norge var det ca. 500 fangeleirer. I Oslo var nok Etterstad-leiren den største.

Hvem var fanger

Det kom skipslaster med fanger til Norge helt fra høsten 1941. De første gikk direkte til Nord-Norge der behovet for arbeidskraft var størst. På Etterstad ble trolig leiren påbegynt tidlig i 1942. Hovedtyngden av fangene på Etterstad var russere, men vi finner også folkeslag fra

Dette «smykkeskrinet» er laget inne på leiren. Enkle redskaper må fangene ha hatt, men med et profesjonelt resultat. Foto: Ørnulf Pedersen, 7.03.2015.

hele Sovjetunionen. Fanger kom også fra andre land, bl.a. Polen. De fleste var fanger fra Den røde armé, men også sivile russiske fanger var i Norge.

Forbudt med kontakt

Det var strengt forbudt å ta bilder av fangeleirene eller ha kontakt med fangene. Derfor foreligger det lite dokumentasjon om de daglige forhold i leiren. Arbeidsplassene utenfor leiren var derfor stedene de fleste kontakter med sivilbefolkningen ble etablert. Ofte i forbindelse med smugling av mat.

Forholdene i leiren var i stor grad avhengig av kommandanten. Den generelle omtale av fanger på arbeidsplasser rundt i byen kan tyde på at kommandanten eller kommandantene i Etterstadleiren ikke var av den mest brutale typen. Det var også stor forskjell på enkeltvaktene. Det var først etter frigjøringen av de frigitte fangene kunne fortelle om fangeoppholdet.

Forpleining

En typisk dagsrasjon for en sovjetisk fange i Norge var i de fleste tilfeller ca. en liter suppe til frokost, lunsj var som regel matrester fra tidligere kveldsmåltid, brød og kaffe, eller suppe til kvelds. En sjelden gang fikk

krigsfangene litt kjøtt, poteter, ost eller fisk.

Dagsrasjonen med brød var på 300 gram frem til de første månedene av 1945, da den ble redusert til 220 gram. (Marianne Neerland Soleim: Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945, side 57).

Fangene var innlosjert i brakker. Bjørn Østreng fra Granhekkveien som hadde besteforeldre i nærheten forteller at han etter frigjøringen gikk inn i noen av brakkene og kan huske at det var over- og underbrisker i lange rekker.

Ved frigjøringen oppgir Marianne Neerland Soleim (Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945, side 111) at leiren på Etterstad hadde 771 fanger. Antallet vaktmannskap var på samme tid 165 mann og 69 mann i kategorien underoffiserer. Foruten en kommandant, en adjutant, en lege, en offentlig tjenestemann og en leder for hvert kompani. Fangeleiren var en del av den store tyske Etterstadleiren, en såkalt aksial leir, som fra inngangsporten hadde en lang bred gate med brakker på begge sider.

«Magre og skitne»

De som var barn under krigen erindrer nød, sult og dårlige klær. Når fangene «marsjerte forbi på vei til arbeid, lenket sammen, ser jeg ennå for meg de lidende ansiktene, beina var surret inn i filler og avispapir, de var magre og skitne». (Byminner nr. 2 2008).

Rundt leiren var det et «gjerde av tre med piggråd på toppen, det var mange meter høyt, men det fantes små groper nede på bakken som var akkurat store nok til at vi kunne få plass til litt brød eller en kålrot. Vi hadde ikke mye mat selv, men vi ga til russerne allikevel. Noen av vaktene lukket øynene og lot som om de ikke så oss. Men når en bestemt vakt sto i vaktårnet, måtte vi holde oss unna», erindrer et tidsvitne som var barn under krigen. (Byminner nr. 2 2008).

25 slag for en potet

Det fortelles om fangen Feodor Vasiljevitsj Rodin som ankom Oslo havn i april 1942. Ved ankomsten hadde han blitt hyllet av nordmenn til tross for at tyske vakter var til stede, og mange gråt da de så hvordan fangene så ut. På Etterstad var behandlingen forholdsvis god så

lenge leiren var åpen for innsyn, men så ble det satt opp gjerde rundt leiren og behandlingen ble like brutal som fangene hadde opplevd før de ankom Norge. «Fant vi en potet på veien og tok den med oss fikk vi 25 slag». (Arbeiderbladet 19. mai 1945, gjengitt i Marianne Neerland Soleim: Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945, side 80).

«De kunne synge»

Et visst overskudd til sosialt samvær må det ha vært. De som bodde i nærheten av leiren forteller at «russerne, de kunne synge. Inne fra leiren lød det nydelig trestemt sang». Melodier som nevnes er Stenka Rasin, Kalinka og Volga, Volga. (Byminner nr. 2 2008).

Frigjøring og feiring

Aftenposten tirsdag 29. mai 1945 beretter at Stalingradfilmen ble vist for 1500 frigitte russiske krigsfanger i Verdensteatret 28. mai. Formannen for kommisjonen for hjemsendelse av sovjetborgere i Norge V. N. Gnevnshev talte til fangene. Her uttalte han at fangene på Etterstad vil få den ære å reise først, fordi de har vist en så eksemplarisk oppførsel.

Under to konserter som Olavsguttene holdt på Etterstad for de frigitte fangene var det også et innslag med kor og solister fra fangene selv. De fremførte sitt hjemlands sanger som kunne høres langt ut over leirområdet. (Aftenposten 30. mai 1945).

Et annet innslag var vektløfting der russerne kunne forsøke seg på vektløftermerket. 50 russere klarte merket. I artikkelen står det at 3000 frigitte fanger var til stede. (Aftenposten 28. mai 1945).

Konsert av frigitte russiske fanger ble avholdt på Colosseum kino. Samme avis gir uttrykk for at det er vekslende antall russiske fanger i byen. Snart oppgis det 1000 en annen dag 2500. (Aftenposten 16. juni 1945).

I Arbeiderbladet i juni 1945 ble det referert fra en matiné på Nationalteatret som ble holdt til inntekt for Norges Røde Kors. Her leste tidligere krigsfanger en hilsen: «Vi vil aldri glemme det norske folk som med fare for sitt eget liv rakte oss en hjelpende hånd tvers over piggråd og bajonetter og som ikke bare ga oss mat, men også noe som var like viktig: gode nyheter som

holdt motet oppe». (Arbeiderbladet 19. juni 1945).

«Min nabo heter nød»

Byminner nr. 2 2008 i artikkel «Min nabo heter nød», *Russerleiren på Etterstad under andre verdenskrig* finner vi denne sangen skrevet ned av artikkelforfatteren Ingeborg Margrethe Andersen etter et møte med Aud Eriksen (16 år i 1945), Else Marie Moe (7 år i 1945) og Knut Larsen («unggutt» i 1945):

Minner fra russerleiren
Oppe fra mitt vindu, her på Etterstad
så jeg ned i leiren - på alle russera
kledd i skitne filler: Magre, stolte menn,
langt fra sine kjære, vant
med spark og skjenn.

Men en norsk babuska, så hvordan de led
smørte mat og sendte meg avsted,
vakter snudde seg og overså
pakker under gjerdet, ochen karasjå!

Stem din balalaika, syng om fred
reis en bauta over de som led.
Tavaritsj, kamerat, min venn
en dag sees vi kanskje igjen.

Stjerne, sigd og hammer,
på en boks av blikk
risset inn med spiker, var gaven jeg fikk,
aldri glemmer jeg trykket fra din hånd
tusen takk - Spasiba - ble til et vennskapsbånd.

Endelig kom freden, hit til Etterstad
Du jublet: Mir! Ja rad - jeg er så glad!
Latter fra et munnspill, gråt fra en gitar
venners gode omsorg - det er alt jeg har.

Stem din balalaika, syng om fred
reis en bauta over de som led.
Dasvedanje, på gjensyn kjære venn
en dag sees vi kanskje igjen.

Repatriering

Arbeidet med å identifisere personer med sovjetisk statsborgerskap for repatriering og tilbakesendelse til Sovjetunionen var en oppgave sovjetiske, norske og allierte myndigheter ikke alltid var enige om. Dessuten ønsket heller ikke alle frigjorte fanger hjemsendelse.

Kategorisering av de frigitte fangene var et vanskelig punkt. Mange falt i gruppen «disputed», de omstridte.

De som hevdet eller ønsket å være sovjetborgere ble sendt til Etterstad for deretter å bli repatriert. I boka *Russerfangene* av Einar Kr. Steffenak (side 235) berettes om en bortføring og tvangsflytting til Etterstad.

Det var ganske vanlig at soldater i Den røde armé oppga falske navn når de ble tatt til fange. Derfor var det ikke alltid lett å holde orden på hvem som var hvem. På Etterstad forsøkte man å plassere alle som oppga at de var sovjetborgere og ønsket tilbakereise. Det gir seg også uttrykk i omtale av fangene fra Etterstad.

Hjemreise med tog fra Loenga

I Aftenposten 13. juni 1945 rapporterer avisen under overskriften «800 sovjet-russiske fanger på Etterstad reiste hjem i dag». Avisen kan berette at det var «staute og sterke karer som så ut til å ha kommet gjennom kasernelivet uten synlige merker».

Oberstløytnant Evgeni Koptev, sjef for den russiske kommisjon i Oslo, holdt en kort tale for soldatene. Han uttalte at leiren på Etterstad nå er under oppløsning, og at det er meningen at fangene nå skal komme hjem hurtigst mulig. Han ønsket alle sammen en god reise, og bemerket at de ganske sikkert vil få en hyggelig mottakelse når de kommer hjem til en lengtende familie, som så lenge har måttet vente på sine kjære. - Takk for alt dere har gjort i disse krevende årene.

Toget gikk fra Loenga «over Charlottenberg og Falun til Gävle. Derfra reiser soldatene med finske fartøyer til Finland hvor finske og russiske mannskaper i fellesskap sørger for den videre transport», kan vi lese i Aftenposten denne dagen. Med på denne reisen må vi anta at fangene fra Østensjø hadde plass.

Hjemkomsten

Hva som møtte de sovjetiske fangene ved hjemkomst har vært gjenstand for mange spekulasjoner og undersøkelser. I utgangspunktet kategoriserte Stalin alle krigsfanger som landsforrædere. Det var svært få som krysset grensen som frie mennesker. Etter grensepassering ble de sendt til kontroll- og utsilingsleirer og det kunne ta både ett og to år før deres skjebne ble avgjort. (Marianne Neerland Soleim: *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945*, side 333).

Takk til Informanter

Amatørfotografene *Rolf Holth* (1922 -2014) og *Cato Hermansen* (1912 - 1961) var meget aktive med sine kameraer. Takket være deres kameralinser har vi på den måten bevart og beskrevet mange hendelser i lokalmiljøet. Takk til *Thomas Andersen* som oppbevarte bildearkivet til sin bestefar Cato Hermansen.

Samtaler med tidligere Milorg-jeger *Rolf Holth* ved flere anledninger fra 2003 om den tyske leiren på Skøyenåsen, siste gang 10. januar 2014.

Samtaler i 2003-2005 med Milorg-jeger *Helge Sollie* - Helge Johnsen før navnebyttet- (1926-2005), rapportør om Oppsal gård i okkupasjonstiden.

Informanter til stede på samling i Oppsal samfunnshus (rom 401) 5. februar og 21. mai 2014:

Tor G. Larsen som også i 2014 fulgte opp med spørsmål til tidligere Milorg-jeger *Arne Fjellstad* (1924-2015), *Kari Ødegaard Wester*, *Helle Nome Moholt*, *Kari Engan Huseby*, *Svein Kopperud*, *Kjell Jensen*, *Astri Lie Borgen*, *Kari Hermansen Ødegaard*, *Gunvor Grytting Brøter*, *Reidun Engan Skjellum*, *Svein Jacobsen*, *Knut Waage*, *Ingeborg Løvseth Jesperud*, *Erik Jerpset* (kun 5. februar). (Damer også med pikenavn).

I mars 2015 har *Ørnulf Pedersen* i Haakon Tveters vei 1 (under krigen Fugleliveien 31) og *Joakim (Jo) Devold* fra Nordstrand (under krigen Dalbakkveien 5) bidratt med informasjon om de okkuperte villaene, situasjonen på Østensjø skole og om leiren i Haakon Tveters vei. *Bjørn Østreng* (f.1930) i Granhekkveien 11 har bidratt med informasjon om Østensjø skole og tømmerhugst i Rognerudskogen. *Roger Hagen* (1931) og *Inger Kjærnes* (f.1932) har bidratt med info om Østensjø skole. *Astrid og Geir Helljesen* om Skappels vei 3. *Kjell Maalø* om Østensjøveien 122

Oppsal gård – spor etter okkupantene

Tekst: Leif-Dan Birkemoe

Det er i 2015 75 år siden den annen verdenskrig begynte i Norge og 70 år siden den sluttet. Motstandsbevegelsen og tyskernes virksomhet i området rundt Østensjøvannet har vært trukket frem, spesielt ved runde år. I 1995, 50 år etter krigens slutt, ble det arrangert en fotoutstilling på Deichmans bibliotek, filial Oppsal, som også omfattet krigstiden. Ved åpningen av bildebasen Østensjø lokalhistoriske bilder i 2004 var materialet fra denne utstillingen det første som ble digitalisert.

«Panikkdagen» 10. april 1945 foran butikken til Ole Jerpset i Østmarkveien 2. Kundene strømmet til for å sikre seg matvarer. Foto: Østensjø lokalhistoriske bilder, nr. B2050067

Bilder fra krigstiden

I ettertid har det dukket det opp bilder som gir grunnlag for supplering av hendelser fra krigsårene. I tilknytning til og med støtte i bildene ble det i 2014 arrangert to samlinger med 14 eldre Oppsal-beboere for å fortelle det de kunne huske fra krigens dager, enten selvopplevd eller fortalt av foreldre, familie og venner. En hendelse som de fleste hadde et minne om var «panikkdagen» 10. april på Oppsal der folk strømmet til Ole Jerpsets butikk i Østmarkveien 2 for å sikre seg matvarer.

Som en videre oppfølging har også andre informanter

gitt sitt bidrag til ytterligere forståelse av krigstiden. Milorg-sjef Terje R. Diesen har vært den som har skrevet motstandsbevegelsens historie i Oslo-området, men selv den kan i ettertid bli supplert med lokale tilføyelser.

Byantikvaren i Oslo har et prosjekt med å registrere bygninger nazistene oppførte i Oslo under krigen. Antallet ser ut til å nærme seg 1000, men de aller fleste er revet og sporene slettet. På Oppsal gård er det fortsatt noen fysiske nazispor som krigsminner.

Russiske krigsfanger som griserøktere

Ingeborg Jesperud, født Løvseth, var 12 år da tyskerne okkuperte Oppsal gård i 1942. Tyskerne rett og slett tok grisene, hestene og de 3-4 kuene på gården og drev videre med hjelp fra russiske krigsfanger. Først kom de med lastebil fra fangeleiren på Etterstad. Senere med egen blåtrikk, plassert i den ene delen av vognen. De omkring ti fangene som for noen timer skulle være griserøktere ble godt vaktet av bevæpnede tyske soldater.

Det var skummelt å ha tyske vakter med våpen og kappe i nattemørket, forteller Ingeborg. Spesielt skummelt var det om kvelden og natten når vi skulle på toalettet, det var utedo bak fjøset, og tyske vakter med store hunder gikk rundt i nattemørket.

Det hendte at de tyske vaktene sparket i hjel smågris og grillt kjøttet. Slik behandling av gris synes jeg var forferdelig. Fangene så sitt snitt til å smugspise litt de også. Fangene fikk melk i spann av oss på gården. Merkelig nok ville de helst ha brennevin. (Se Sothøna nr. 45 2013, Minner fra gårdsdriften).

Spisebord og krakk

Et møblement har dukket opp ved fraflytting av Oppsal gård. Det består av to bord og to krakker som russerfangene satt og spiste ved. Trolig er bord og krakker prefabrikkert i Tyskland til bruk i tyskernes leirsystem. Både bord og krakk kan enkelt slås sammen, tar liten plass og er lett å frakte. Opprinnelig var det enda et bord og en krakk, men en oppkjøper sikret seg disse enhetene.

Bord og krakk som de russiske fangene spiste ved. Foto: Leif-Dan Birkemoe, 03.07.2015

Skyller var mangelvare

Hans Løvseth hadde forut for okkupasjonen av Oppsal gård vanskeligheter med å skaffe nok skyller til grisene. Tyskerne så imidlertid potensialet, de trengte flekk til sine forlegninger.

Villagrisene i distriktet levde for en stor del på skyller som ble samlet inn hos venner og slektninger, gjerne i byen. Reidun Skjellum fortalte at hun og venninnen Evylin Bogstad en dag hadde vært i byen for å hente skyller eller «skuler» som hun sa. Medbringende en pakke med skyller tok jentene trikken til Oppsal. Pakken satte de fra seg i midtgangen på trikken. Da de kom til Oppsal var pakken borte. De spurte konduktøren og han kunne opplyse at det var en passasjer som gikk av på Godlia som tok den med seg. Jentene hadde mye moro av å tenke på det utrykk vedkommende fikk da pakken ble åpnet og potetskrell, kålblader og annet matavfall kom til syne! Det lo vi av lenge, kommenterte Reidun.

Tyskernes griser på Oppsal gård må vi anta fikk skyller fra egne anlegg. Ikke minst fra den nærliggende offisersmessia i Haakon Tveter vei 29. Den mest brukte slakter av villagris var Alfred Pettersen eller «Alfred i Kroken» (Skøyenåsveien 4 i dag), men tyskerne så ut til å ha ordnet seg på egen hånd.

Den tyskbyggete rødmalte «Melbua» har skyvedør over hele den ene vegg på nordsiden slik at motorsykler med sidevogn kunne kjøre rett inn. En oppbygd tilførselsvei fører inn til bua som var godt isolert. Etter krigen ble benyttet som lager for mel. Derav navnet. Foto: Leif-Dan Birkemoe, 08.05.2013. Østensjø lokalhistoriske bilder, nr. B20140222

«Melbua»

Det er noen få nazi-spor tilbake på Oppsal gård. Tyskerne bygget flere brakker i tillegg til driftsbygningene som var der ved okkupasjonen. Den tyskbyggete rødmalte «Melbua» har skyvedør over hele den ene vegg på nordsiden slik at motorsykler med sidevogn kunne kjøre rett inn. En oppbygd tilførselsvei fører inn til bua. Dessuten var den godt isolert slik at bua etter krigen ble benyttet som lager for mel. Derav navnet. «Melbua» har to rom og kan under krigen ha vært benyttet til flere funksjoner enn bare garasje for motorsykler.

«Adolf»

I utkanten av gården, helt i nord mot Oppsalhjemmet, står det rester av en vaktbu i pusset murstein. Dette var bua til «Adolf», kan Ingeborg Jesperud fortelle. Han passet på grisene. Av inventar i bua kan Ingeborg huske et bord og en seng.

Huset over potetkjelleren, som nå er revet, var også et tilholdssted for tyskerne. De øvrige hus og brakker som

Mot Oppsalhjemmet, står det rester av en vaktbu i pusset murstein. Dette var bua til «Adolf» som passet på grisene, kan Ingeborg Jesperud fortelle. Av inventar i bua kan Ingeborg huske et bord og en seng. Foto: Leif-Dan Birkemoe. 08.05.2013. Østensjø lokalhistoriske bilder, nr. B20140220.

tyskerne bygget på gården er revet.

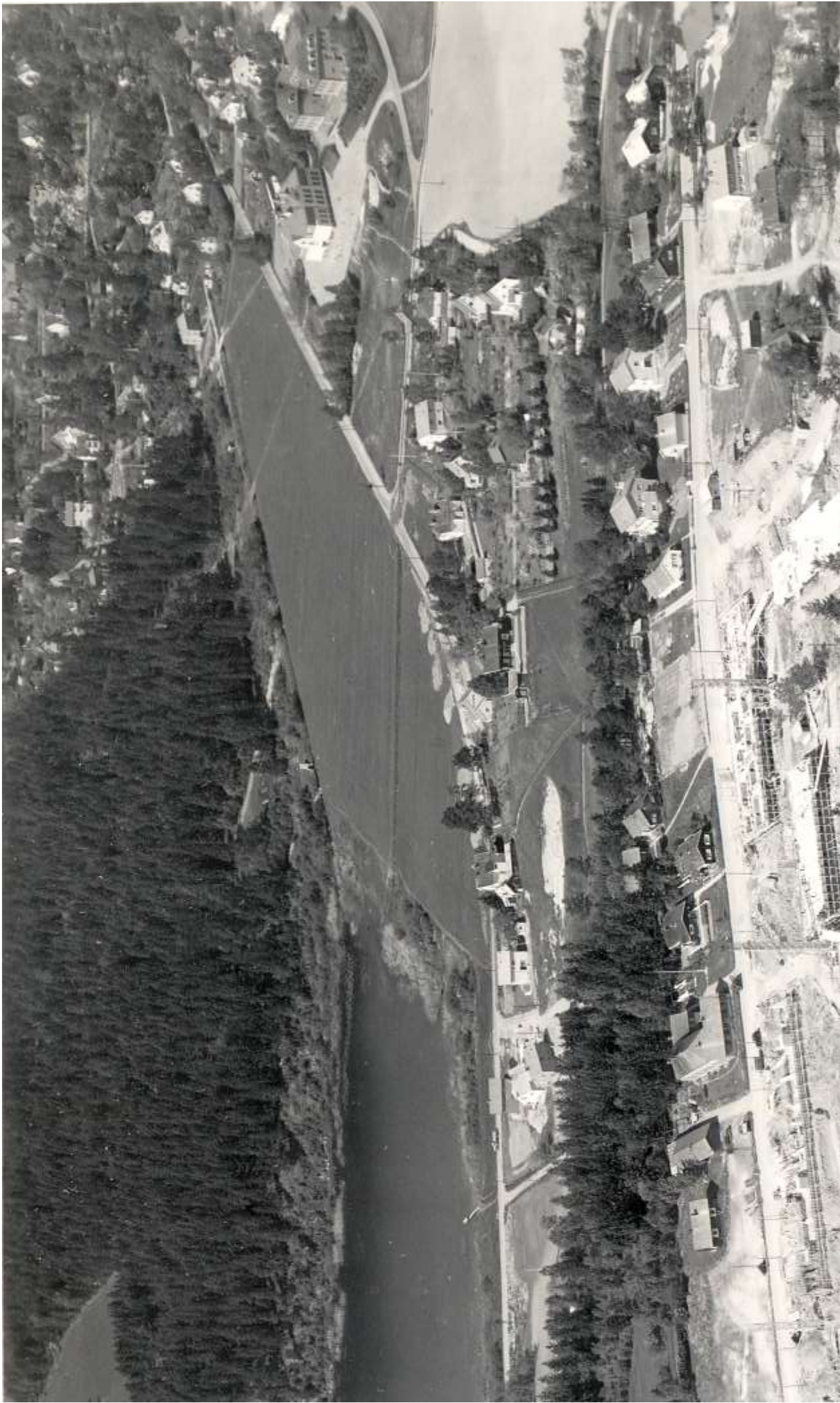
Mitraljøsepost

Tor Larsen (f.1935) bodde i annen etasje i forretningsgården til Ole Jerpset (Østmarkveien 2) med vindu mot nordvest. På potetjorden foran Oppsal gård

var det en mitraljøsepost betjent av tyske vakter som passet på de russiske fangene mens de jobbet på gården. Da frigjøringen kom løp Tor ved første mulighet bort til tårnet for å sikre seg mitraljøsen. Men nei, noen hadde greid å rappe den før han. Det han fant var sikteinnretningen som han tok med seg. Den står nå utstilt på hans verksted i Drøbak. Området rundt gården der fangene jobbet, var inngjerdet med piggråd, mente han. Men selve gården med hovedbygningen der Løvseth-familien bodde, var ikke inngjerdet.

Sikteinnretningen til mitraljøsen i et vakttårn som passet på de russiske fangene mens de jobbet på Oppsal gård. Foto: Tor Larsen, Østensjø lokalhistoriske bilder, nr. B20140109.

Bildet viser landskapet rundt nordenden av Østensjøvannet i 1952. Nærmest, Haakon Tveters vei, og restbebyggelsen av de tyske småhusene som utgjorde Rosenbusch-leiren. Midt på bildet feltet med eiendommene som tyskerne rekvirerte. Til høyre Østensjø skole. Grensen mellom gårdene Søndre Skøyen og Manglerud følger Østensjøbekken på vestsiden av jordstykket «Slora». Skogen bakkenfor kalles Manglerudskogen sør for turveien og Rognerudskogen nord for turveien. Rognerudbakken ble bygget på slutten av 1940-tallet og sees som et åpent felt i skogen. For å gjøre sletta lengre var det bro over Østensjøbekken og ut på jordet. I området bak Granhekkveien 11 (høyt hus) mot Rognerudbakken var det skogsdrift under krigen ved hjelp av krigsfanger. Broen over bekken ble bygget av tyskerne for transport av tømmer. Foto: Østensjø lokalhistoriske bilder, utsnitt av ID-nummer B20140022, *Widerøe's Fylveselskaps A/S*.

Østensjø skole – okkupert i to runder

Tekst: Leif-Dan Birkemoe

Milorg-sjef Terje R. Diesen forteller i sin beretning om tyskernes virksomhet at Østensjø skole først ble besatt i april 1940. I 1942 ble den frigitt, men i august 1943 var tyskerne der igjen og tok skolen i bruk for resten av krigen

To brakker og en vaktstue ble bygget mot Haakon Tveters vei av sovjetrussiske fanger fra leieren på Etterstad. Rundt skolen var det piggrådgerde. Bildet er tatt ved Milorgs ankomst til Østensjø skole i maidagene 1945. Foto: Rolf Holth, Østensjø lokalhistoriske bilder nr. B20040098

For å nyansere dette har skolen to bygninger, en «gammel» nærmest Østensjøvannet (innviet 1918) og en «ny» (innviet 1925) litt lenger opp mot Fugleliveien. De eldste elevene kunne fortsette på den nye skolen frem til august 1943, mens den gamle var okkupert trolig til bruk som forlegning. Elever som gikk på den gamle skolen (1. og 2. klasse) måtte finne andre steder til undervisning fram til juli 1942 da okkupantene trakk seg ut og friga den eldste bygningen slik at den igjen kunne benyttes til undervisning. I august 1943 rekvirerte tyskerne begge skolebygningene. Det er fra dette tidspunkt Ingeniørvåpenet (pionertroppene) rykket inn for resten av krigen. Slik sett var det altså i en periode tyskere i den gamle hvite bygningen og elever i den nye.

Om kontakten mellom skoleelevene og tyskerne

forteller en av elevene at det ikke var greit, og minnes en episode fra denne tiden. -Jeg husker det spesielt fordi jeg hadde gått ned til den gamle skolen og tiggert “bon-bon” av tyskerne. Tilbake derfra fikk jeg skikkelig juling av en medelev. Slikt gjorde man bare ikke! (Asbjørn Strand, fortalt til Ørnulf Pedersen).

Mindre undervisning

Rektor (den gang overlærer) Johan Evje, som også var skolens første rektor, ble erstattet med den nazivennlige rektor Thomassen eller «Teobald» som elvene kalte ham. Så lenge Østensjø skole var okkupert foregikk undervisningen på Nordre Skøyen Hovedgård, i private hjem, Oppsal velhus og for noen på Bryn skole. «Teobald» hadde kontor i tårnet på Nordre Skøyen Hovedgård. Naturlig nok ble det mindre undervisning for elvene, spesielt i den første tiden etter okkupasjonen. Johan Evje måtte også flytte ut av «overlærerboligen». Han fortsatte som rektor i skoleåret 1945/46.

Sovjetrussiske fanger – slavearbeidere

Minnene om skolen fra okkupasjonstiden er mye knyttet til krigsfangene. Slike minner viskes ikke ut selv i høy alder, det viste seg etter samtale med noen elever som opplevet denne tiden.

To brakker og en vaktstue ble bygget mot Haakon Tveters vei av sovjetrussiske fanger fra leieren på Etterstad. Rundt skolen var det piggrådgerde. Det ble smuglet inn mat til fangene gjennom piggrådgerdet eller når de marsjerte i Fugleliveien på vei til og fra Etterstad. Som takk, forteller Ørnulf Pedersen, fikk de utskårne trefugler, sigarettmunnstykker av gamle tannbørsteskaft og graverte «smykkeskrin» av gamle blikkbokser. -De kalte meg Alex, da de antakelig fant Ørnulf litt vanskelig å uttale. -Det jeg også husker, var at vi la matpakker i postkassa. Dersom den snille, lille

tyskeren var vakt, passet han på å gå foran forbi huset vårt, slik at sistemann i troppen på 8-10 mann kunne stikke neven i postkassa og ta matpakka. En gang la de en vakker fugl utskåret i tre i postkassa med påskrift Alex. Ellers var det alltid spennende å se om den tyske vakta var vennlig og vendte oss ryggen eller om han pekte truende mot oss med børsepipa, fortsatte Ørnulf.

-Jeg fikk et svært godt forhold til fangene. I fredsdagene (8. eller 9. mai) inviterte vi noen av dem hjem til hagefest i Fugleliveien 31, og vi utvekslet navn og adresser. Vi skrev utallige brev, men fikk aldri svar, forteller Ørnulf. Det var to høye, kjekke karer syntes jeg. Fanger til tross, jeg husker dem som velbygde karer med store muskler. Det var far som ordnet sammenkomsten. Jeg var bare 12 år, og husker bare at vi konverserte med å si: *Ruska dobra og dobra otra*. Siden så vi dem aldri mer. Selv om de havnet i Sibir, er jeg sikker på at de der kunne si *Leve Kongen* på norsk!

Fangevokterne var selvsagt dratt sin vei og det meste var administrativt kaos i maidagene.

Høyt gress

Bjørn Østreng i Granhekkveien kan fortelle at de smuglet mat til fangene godt skjult i gresset.

Før krigen pleide Skappel på Søndre Skøyen å slå gressplenene på skolens område, men under krigen vokste gresset høyt. -Vi krabbet i det høye gresset for at fangevokterne ikke skulle se at vi ga mat til fangene som ble gitt gjennom eller under piggrådgerdet.

Pionerstaben - ingeniørvåpnet

Østensjø skole var hovedkvarter med kontorer, men også kaserne eller forlegning for «Festungspionerstab», ingeniørvåpenet, som ble etablert en gang i 1941-1942 i det sørlige Norge. Denne staben hadde tidligere hatt tilhold i Drammensveien 20 – Handelsbygningen - (fra 2006 Henrik Ibsens gate 60) med general Figenbach som sjef. Skolen hadde direkte telefonforbindelse med Solplassen 1 som etter 1955 fikk navnet Kronprinsesse Märthas plass 1. (bl.a. Terje Diesen). Østensjø skole og Rosenbusch var deler av samme leirkompleks.

Milorgs planer om angrep

Milorg utviklet planer for angrep på Oppsal gård, leiren i Haakon Tveters vei og på Østensjø skole. Rolf Holth

understreket at rapporter om angrep kun var en teoretisk skisse. Men den var likevel aktuell i en usikker situasjon. Man visste jo ikke hvordan krigen ville utvikle seg, særlig ikke under tyskernes tilbaketrekning ved krigens slutt. Fra rapporten om angrepet på Østensjø skole er planene konkrete og realistiske. Her et klipp fra boka «Fra gasbind til sten-gun» av Rolf Holth: *Alle telefon- og kabelforbindelser med skolen må kappes umiddelbart før angrepet. Selve angrepet antas å kunne utføres av ca. 80 mann, pluss en sprengningsavdeling for hver av skolene. 40 mann, dvs. 10 mann på hver side av bygningene kaster handgranater inn i første etasje og kjelleren. Jegerne dekker begge bygninger med maskinvåpen. Sprengingen foregår hurtigst etter tilbaketrekningen.*

Heldigvis unngikk vi slike dramatiske aksjoner og dermed spor fra tragiske hendelser.

Sirklet inn av en lyskaster

Som et eksempel på at tyskerne fulgte godt med i bevegelsene rundt skolen kan vi gjengi hva Reidun Skjellum fra Oppsal fortalte om hva hennes forlovede opplevde etter et besøk på Oppsal. Han gikk nemlig til fots frem og tilbake mellom Oppsal og der han bodde i Toftes gate: En høstdag i 1943 da han i mørket gikk Østensjøveien nordover ble han plutselig sirklet inn av en lyskaster. Lyskjeglen fulgte han hele veien til han var forbi Østensjø skole. Det må bety at tyskerne var svært oppmerksomme på trafikken forbi skolen. Det er imidlertid ikke rapportert om at lyskastere var etablert i området. Det kan ha vært en mobil innretning som var der denne spesielle dagen.

Ørnulf Pedersen med et «smykkeskrin» han fikk av en sovjetrussisk fange i 1944 som takk for mat. Foto: Leif-Dan Birkemoe, 12.03.2015

Okkuperte eiendommer

Tekst: Leif-Dan Birkemoe

I området mellom Skappels vei, Grønlibakken, Karsten Kjelbergs vei, Østensjøveien og Haakon Tveters vei okkuperte tyskerne åtte villaer. I tillegg bygget tyskerne en brakke ut mot Østensjøveien på tomten som i dag er Haakon Tveters vei 1. Området ble gjerdet inn med piggråd.

Villaene ble brukt som forlegning for mannskaper, alle fra hærens ingeniørtropper (pionertropper). Det er litt usikkert hvilken funksjon den tyskbygde brakken hadde. Etter krigen ble den benyttet til produksjon av sukkerkulør, men brakken brant ned etter kort tid. Det ble ryddet opp, men ved anlegg av gressplen i 1957-1958 måtte det renskes opp for glasskår. (Ørnulf Pedersen).

Veiene på 1940-tallet

Skappels vei var under krigen kun en beskjeden vei og navnet kom først i 1958. Grønlibakken fikk navn i 1952. Låveveien het det helt ned til Østensjøveien, veistykket som i dag er Haakon Tveters vei. Østensjøveien 116, der familien Holsted bodde, ble senere endret til Haakon Tveters vei 3 som altså var blant de okkuperte boliger. Karsten Kjelbergs vei fikk først navn i 1987 og er fremdeles en veistump mellom Grønlibakken og Østensjøveien. Karsten Kjelberg (1902-1987), etterfulgt Johan Evje som rektor ved Østensjø skole.

Veiene i 2015

Etter dagens adresser ble følgende hus okkupert: Haakon Tveters vei 3 og 5 B, Skappels vei 3, 5 og 7, Grønlibakken 22 og Østensjøveien 118 A og B. Skappels vei 3 er trolig det eldste huset i det okkuperte området (bygget 1923, Gnr.144/bnr.47), men ombygget i 1986. Eiendommen het Gimlehaugen, i en periode gikk det under navnet «Kaffekverna» og «Pannekaka», uvisst hvorfor. I området med de åtte okkuperte eiendommene er det i 2015 totalt 21 boliger.

De som måtte fraflytte sine hus ble innkvartert hos slekt og venner eller naboer utenfor området. Mange måtte dermed finne seg i å bo svært trangt. Det gjaldt også familiene til de som tok imot.

Sykehus

«Et lite sykehus ligger der hvor veien fra Skøyenåsen møter Låveveien», skriver Rolf Holth i sin bok. Med dagens

navn på veiene kan det ikke være annet enn huset på hjørnet av Skappels vei og Haakon Tveters vei. Adressen må da være Haakon Tveters vei 5 (5B) med navnet «Gatland» (Gnr.144/bnr.96) på et skilt, godt synlig fra veien. Den gang sto det et uthus mot nord som senere er bygd sammen med hovedhuset.

«Et lite sykehus ligger der hvor veien fra Skøyenåsen møter Låveveien», skriver Rolf Holth i sin bok. Med dagens navn på veiene kan det ikke være annet enn huset på hjørnet av Skappels vei og Haakon Tveters vei. Adressen er Haakon Tveters vei 5 (5B) med navnet «Gatland» (Gnr.144/bnr.96) på et skilt, godt synlig fra veien. Den gang sto det et uthus mot nord som senere er bygd sammen med hovedhuset

Militæreffekter

I Østensjøveien 122 ble det i et uthus etter krigen funnet store mengder med tyske militære effekter, slik som uniformer, støvler og hjelmer. Til og med ble det funnet noen trekasser med helt nye bajonetter (Kjell Maalø). Dette huset ble ikke okkupert, men man skal ikke se bort ifra at noen hadde gjemt effekter utenfor det avsperrede området, da mest sannsynlig i frigjøringsdagene. Mye taler for at effektene var tatt eller

knabbet fra tyskerne, selv om ingen i dag kan bekrefte det.

Tilbakelevert

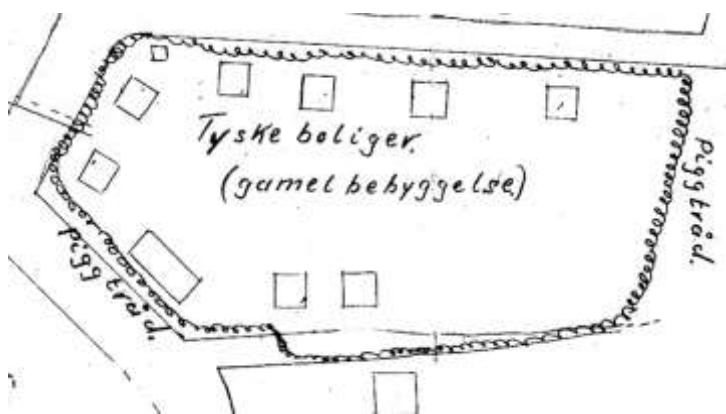
Etter krigen ble husene igjen overlevert til eierne. Stort sett var de behandlet pent, men fra et av husene ble det rapportert om klare merker etter jernbeslåtte støvler. Et annet hus ble solgt og ved restaurering fant de kulehull i veggene! I 2015 er det ingen av de som fikk sine hus okkupert som fremdeles bor der.

Tysk båt på Østensjøvannet

Tyskerne disponerte båt på Østensjøvannet. En avstengt brygge i nordenden av vannet var fast plass for jollen. Etter krigen ble jollen «orget» og brakt inn til søndre Kjærmosetjern, der Hans Christophersen (venn av Rolf Holth og Ørnulf Pedersen) lånte hytte av Anders H. Kjær for hundekjøring. De tre Kjærmosetjerna ligger ved veien mellom Skjelbreia og Vangen i Østmarka.

Mange grunneiere hadde tinglyst rett til å ha både båt, brygge og fiskerett i Østensjøvannet. Det var nok en slik brygge tyskerne rekvirerte. Denne retten opphørte først på begynnelsen av 1960-tallet.

For å komme ned til Østensjøvannet vinterstid gikk man gjerne på den frosne Godliabekken som fortsatt var en åpen bekk gjennom åkeren på det siste stykket fra Østensjøveien. Dette var en god løsning når man hadde skøyter på. Bekken ble lagt i rør rundt 1955.

Utsnitt av Milorgs skisse over okkuperte eiendommer i 1944. Skappels vei øverst. Eiendommen i nordvestre hjørne er «sykehuset» i Haakon Tveters vei 5. Det lengste huset nederst mot Østensjøveien er brakken som tyskerne bygget, revet på slutten av 1940-tallet, i dag eiendommen Haakon Tveters vei 1. Kilde: Terje Diesen, Tysk okkupasjon av Søndre Aker, kartskisse side 96

Kilder

Terje R. Diesen: Milorg Område 13130. Sør i Aker. Årbok for Søndre Aker Historielag 1986.

Terje R. Diesen: Tysk okkupasjon av Søndre Aker 1940-1945. Sør i Aker 1989-1990. Årbok for Søndre Aker Historielag.

Notater i bildearkivet til *Cato Hermansen (1912-1973)* og dokumenter i arkivet til *Ørnulf Hermansen (1919 -1991)* fremskaffet av hans datter *Kari Hermansen Ødegaard*.

Sothøna nr. 10, mai 1995. *Terje Diesen: Tysk okkupasjon av nærområdene rundt Østensjøvannet 1940-1945.*

Sothøna nr. 27, juni 2004. «Kan De si meg veien til Østensjøvannet?» Artikkel av *Leif-Dan Birkemoe* basert på Rolf Holths bok «Fra gasbind til sten-gun» med undertittel «Milorg-tropp 300/13132», Oslo 1947.

Bryn Vel 100 år: *Bjørn Lilleeng, Bryn-ungdommen og Milorg, Bryn vel 2011.*

Sothøna nr. 26, november 2003. Østensjø skole 85 år. *Leif-Dan Birkemoe.*

Distriktets minnesmerker over de som falt under krigen 1940-45

Tekst: Leif-Dan Birkemoe

Det er i 2015 70 år siden ni av distriktets Milorg-jegere fra tropp 13132 Bryn-Oppsal ble skutt i aksjoner mot tyskere. De har fått sine minnesmerker, men for åtte av de falne er det til nå ukjent hvor de har sin gravplass .

Skøyenparken

Distriktet har to krigsminnesmerker for falne under 2. verdenskrig. I Skøyenparken var det en høytidelighet allerede 16. september 1945. Hovedtaler var høyesterettsjustitiarius Paal Berg som under krigen i perioder hadde tilhold hos Harry Fett på Christinedal. Han var hjemmefrontens sivile leder og hadde behov for å trekke seg tilbake når det brant under føttene. Monumentet med 24 navn kom på plass i 1946 og hver 17. mai minnes de falne med nedleggelse av blomster. I mange år var det aktive motstandsfolk som deltok under seremonien. Arrangør er Foreningen for Nordre Skøyen Hovedgård, stiftet i 1947.

Sarabråten

På Sarabråten ble det i 1946 reist et minnesmerke for Milorg-jegere. Milorg var arrangør frem til 1966, deretter et samarbeid mellom Milorg, Bøler Vel og Fellesråd og Østmarkas Venner. Etter at Milorg ble oppløst i 2010 er det Østmarkas Venner som tar vare på tradisjonen. Normalt er det 7. juni som er markeringsdagen.

Den siste krigsvinteren - katastrofal for Milorg-tropp 13132 fra Bryn-Oppsal

Under markeringen 8. juni i 2015 var det den tidligere journalisten og redaktøren Helge Gert Simonsen (74) som var hovedtaler på Sarabråten. Han minnet om at den siste krigsvinteren ble katastrofal for Milorg-tropp 100/13132 fra Bryn-Oppsal. Det var en viktig og hektisk tid. Gutta på skauen trente for kamp om det skulle bli nødvending mot krigens slutt. Det var mangel på våpen og mat. Slipp fra England rettet på våpensituasjonen samtidig som Milorg-jegere slo til mot tyske matlagre med solid fangst. 16 tønner lammekjøtt og to lastebiler med matvarer er nevnt. Men det gikk fryktelig galt. I en aksjon ble lagfører Adolf Bogstad (25 år) fra Kampheimveien skutt og drept 13. februar 1945

på vei til en annen Milorgmann for å planlegge en ny aksjon. Kort tid etter ble flere arrestert, avhørt, torturert og til slutt skutt på Akershus festning. Dødsdommene over disse jegerne var de siste som ble avsagt av *der Höhere SS und Polizeigericht Nord* under krigen. En medvirkende årsak til at tyskerne var ekstra motiverte, mente Simonsen, var at noen dager tidligere ble sjef for Statspolitiet i Norge, politigeneral og hirdsjef Karl A. Marthinsen likvidert av Milorg-karer i Blindernveien. I kjølvannet av likvideringen satte tyskerne i gang en ren «henrettelsesepidemi» som trolig også gikk ut over Milorg-gruppen 13132.

Ukjent gravplass

Av de ni som ble skutt er det bare graven til Adolf Bogstad på Østre gravlund som er kjent. De andre åtte, skutt 17. mars 1945, ble trolig lagt i metallkister fylt med stein og senket i Oslofjorden eller Bunnefjorden. Utenfor Nesodden er en teori, men ingen vet. De ble antageligvis så sterkt mishandlet at tyskerne ikke ville at likene skulle bli funnet igjen etter krigen, av frykt for strengere straff.

Privat arbeidsgruppe

Krigsgravtjenesten har etter Helge Simonsens mening ikke gjort nok for å spore opp gravplassene til de hittil 32 navn på motstandsfolk (hvorav 8 fra tropp 13132) som fortsatt er savnet. En uformell privat arbeidsgruppe er opprettet. Han kunne fortelle at forsvarsminister Ine Eriksen Søreide nylig bevilget kr. 300 000 til gruppens arbeid, et oppdrag Staten egentlig skulle ha utført. I denne sammenheng er det aktuelt å utvide søket etter de åtte Milorg-jegere fra 13132 som fortsatt ikke har fått sitt gravsted: Erik Bruun (25 år), Henry Gundersen (25 år), Johan Ingolf Nordstrøm (24 år), Kåre Olafsen (25 år), Frank Olsen (23 år), Kjell Storm Ramberg (23 år) og Storm W. Weinholdt (25 år). Deres navn er gravert inn på minnestøtten.

Rolf Holth fra Milorg-tropp 13132 legger ned blomster ved bautaen i Skøyenparken 17. mai 2004.

Milorg-bautaen på Sarabråten 8. juni 2015. Det er nå Østmarkas Venner som tar vare på tradisjonen med minnemarkeringen.

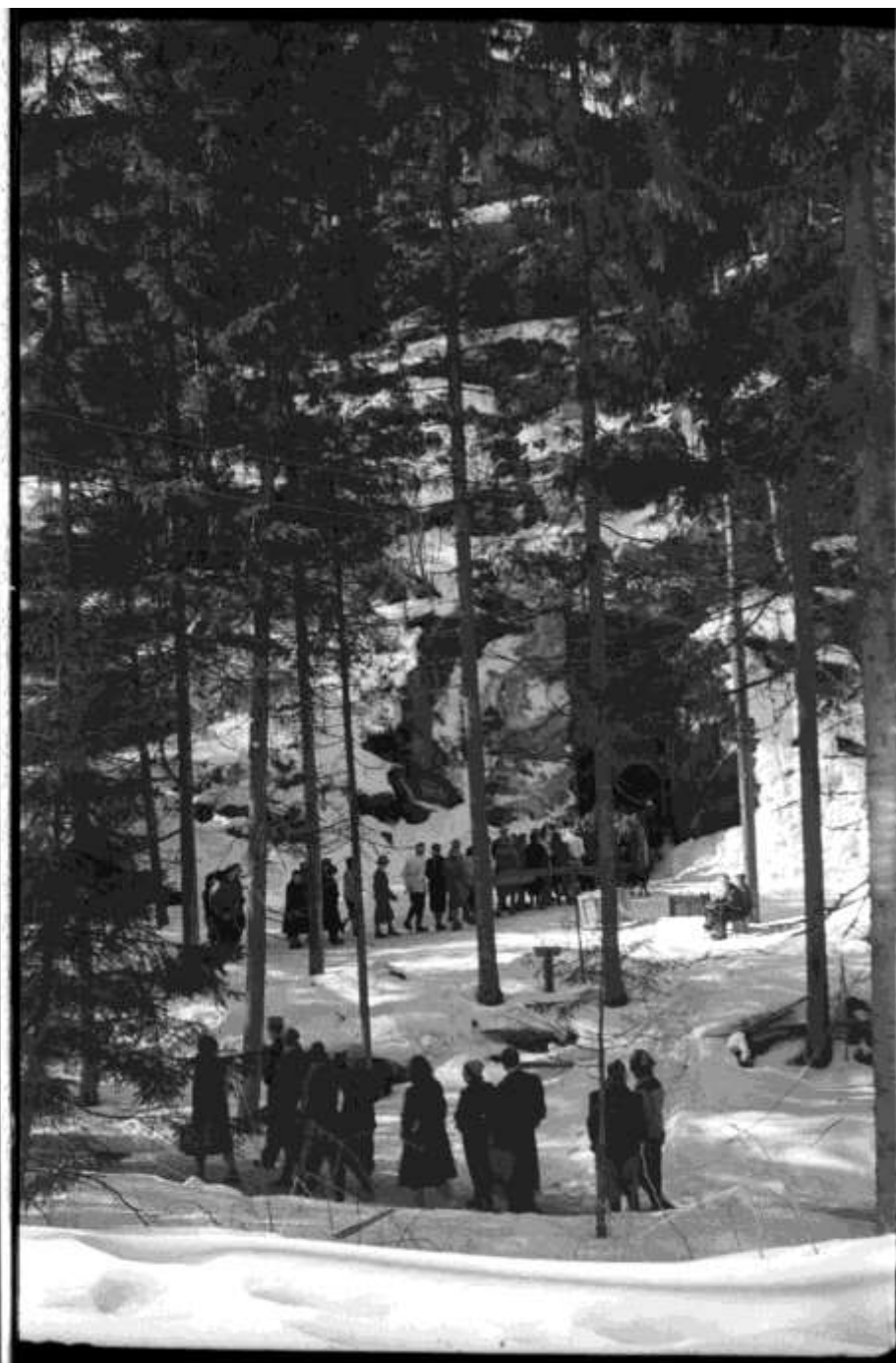
Navneplaten på bautaen på Sarabråten med navnene på de ni falne Milorg-jegere fra tropp 13132.

Den første minnemarkeringen og avdukingen av bautaen i 1946 på Sarabråten over de falne Milorg-jegere fra tropp 13132. Foto: Rolf Holth, Østensjø lokalhistoriske bilder. Bilde nr. B20040118.

Østmarkseteren—hovedkvarter for den tyske marine i Norge

Tekst: Leif-Dan Birkemoe

Fra den annen verdenskrig er det ikke mange fysiske krigsminner igjen i vårt nærområde. Et minne som fortsatt eksisterer har vi strategisk plassert 20 meter under Østmarkseteren.

Fra «Vi menn» sin utgave fra i vår "Norge 1940-1945". I en artikkel av Yan Friis (illustrert med bilder tatt av hans mormor Sigrid Tholander) finner vi et bilde fra 1947 av en kø for å se på: "Hitlers underjordiske hus..". Copyright Yan Friis

Bunkeranlegg

Under siste del av okkupasjonen bygde tyskerne et større bunkeranlegg i fjellet under Østmarkseteren som nytt hovedkvarter for den tyske marine i Norge. I

restauranten var det opprettet en radiostasjon med antennemast. Det var direkte kontakt via nedgravet kabel til stasjonene på Bøler, Brannfjell og Sjømannsskolen. Inne i fjellet 20 meter under restauranten var det sprengt ut en stor hall som var 10 meter bred og 70 meter lang. Her var det bygget en to-etagers brakke med hele 60 rom som skulle inneholde de bekvemmeligheter som var nødvendig for opphold i en leir.

Det var det tyske rikskommissariatet som bygget anlegget. Typisk for tyske anlegg på den tiden var plasseringen utenfor selve byen og må ha vært valgt av rent forsvarsmessige hensyn. Bunkeren skulle brukes som sentral for administrasjonen under eventuelle kamper i Norge. Brakken i bunkeranlegget ble aldri fullført under krigen. Ved selve restauranten var det oppført to mannskapsbrakker og ved Ulsrudvannet lå en vaktstue. Hele området var omgitt av piggråd. Tyskerne startet byggingen av bunkeranlegget høsten 1944, men var ikke ferdig ved krigens slutt. Om dette fortalte Milorg-sjef for område 13130 Terje Diesen under en befaring i september 1994 arrangert av Søndre Aker Historielag.

Det var Milorg-jegere som meldte om start og fremdrift av byggingen og holdt området under oppsyn. Sprengningene gikk ikke stille for seg. Store rystelser kunne merkes i vid omkrets. Reidun Skjellum som bodde på Oppsal kan godt huske skralle og skjelvingen når dynamittsalvene gikk av.

Hjemmestyrkene

Da frigjøringen kom var det Milorgs oppgave å overta Østmarkseteren kommandosentral. På vegne av hjemmestyrkene møtte Milorg-jeger Rolf Holth (1922 - 2014) 11. mai 1945 admiral Otto Ciliax (1891-1964),

øverstkommanderende for "Marineoberkommando Norwegen", på Østmarkseteren. Rolf husket Ciliax som en korrekt og høflig offiser som overlevte Østmarkseteren med profesjonell verdighet.

Restaurant- og selskapslokale

Østmarkseteren ble bygget av Oslo og Aker kommuner i 1926 som kafé for turfolket, og gjenreist etter brann to år senere. Etter krigen ble Østmarkseteren igjen benyttet av turfolket, og familien Engblom har fra 1946 utviklet stedet til et førsteklasses restaurant- og selskapslokale. Men dypt under restauranten er det fortsatt minner fra krigen.

Etterbruk

Rett etter krigen er det flere som har fortalt at de var med på befaring av anlegget. Siviltforsvaret disponerte anlegget i flere år. I en periode ble en av hallene i anlegget brukt til innendørs minigolfbane. I 1994 arrangerte Søndre Aker Historielag besøk i anlegget med Milorg-sjef for område 13130 Terje Diesen som sannhetsvitne og omviser. I dag er bunkersen stengt og ikke i bruk.

I denne hallen sto det et tømmerhus med 60 rom. Hallen ble senere av sivilforsvaret delt i to etasjer. Bildet er tatt ved besøk 24. september 1994 i regi av Søndre Aker Historielag. Til venstre Terje Diesen som var sjef for Milorg-område 13130, her som omviser under besøket. Foto: Leif-Dan Birkemoe, Østensjø lokalhistoriske bilder. Bilde-nr.: B20100244

Fra høyre Milorg-jegerne Oddbjørn Hagen og Hans Christophersen som står vakt etter at Rolf Holth på vegne av hjemmestyrkene overtok Østmarkseteren 11. mai 1945 fra den tyske øverstkommanderende, admiral Otto Ciliax. Foto: Rolf Holth, Østensjø lokalhistoriske bilder. Bilde-nr.: B20040114

Sivilforsvaret overtok bunkersanlegget etter krigen. Bildet er tatt ved besøk i bunkeren i regi av Søndre Aker Historielag 24. september 1994 og viser en av korridorene i fjellet. Foto: Leif-Dan Birkemoe, Østensjø lokalhistoriske bilder. Bilde-nr.: B20100250

Bryn-ungdommen og Milorg

Tekst: Bjørn Lilleeng

Det er allerede skrevet mye om Milorgs aktiviteter i området vårt. Det er fristende å se på dette fra en annen synsvinkel: Hva var det som fikk Bryn-ungdommen til å slutte så massivt opp om illegal virksomhet med fare for dødsstraff? Hvor ble disse rekruttert fra, var det spesielle mennesker som stilte opp?

Det vanlige bildet av en milorgmann er en med maskinpistol iført enten forsvinningsdrakt eller annen uniform. En mann som var villig til å ofre liv og helse for fedrelandet og som i tillegg hadde den nødvendige fysikk og ikke minst psykiske egenskaper som skulle til.

Hvordan kunne det gå til at en speidergruppe med ungdommer fra Bryn så godt som 100% stilte opp som milorgsoldater.

For å få et innblikk i dette, tok jeg i 2010 en samtale med Rolf Holth som var sjef for tropp 300 i gruppe 13132 i milorg. Han har også selv skildret dette på en levende måte i boka "Fra gasbind til sten-gun".

På spørsmålet om Bryn var et ideelt oppvekststed for elitesoldater, svarer Rolf: "Det er viktig å huske at alt skjedde svært gradvis. Vårt ønske var opprinnelig bare å opprette og bemanne en førstehjelpstasjon. Det at vi til slutt ble bevæpnet med maskinpistoler var en naturlig følge av det som skjedde rundt oss. Vi var unge og fulle av overskudd og livslyst og ønsket primært å hjelpe til der behovet var størst."

Speiderne på Bryn

Ved krigsutbruddet i 1940 var det mange som så for seg at Norge kunne komme til å bli en arena for omfattende stridigheter. En åpenbar mulighet var et massivt angrep fra England. Dette ville føre til et stort antall sårede og stort behov for førstehjelp.

På Bryn var det på denne tiden en velfungerende speidertropp. Speidervirksomheten her ble opprettet i 1926, ble godt utviklet i 1930-årene, og hadde i 1940 blant annet 2 seniorpatruljer. I april og mai 1940 tok denne speidergruppen ansvar for å etablere en kombinert førstehjelpsstasjon og brannobservasjonspost på Nordre Skøyen hovedgård. De ble tildelt omfattende sanitetsutstyr fra distriktet, og brannvaktene holdt utkikk fra tårnet. Siden det var krigshandlinger med bombing og luftskyts i Oslo i april- og maidagene 1940, deltok de aller fleste partuljeførere, seinerspeidere og rovere, tilsammen 36 mann, i dette arbeidet. De ble inndelt i lag og var i aktivitet dag og natt.

Rolf forteller at de så på dette som en naturlig fortsettelse av speiderarbeidet. Her fikk de virkelig muligheten til å omsette i praksis den kunnskapen de hadde skaffet seg gjennom mange års

speidervirksomhet. Sanitetsstasjonen ble etablert i full forståelse med den tyske okkupasjonsmakten, for frykten for at Oslo kunne bli arena for omfattende krigshandlinger var stor.

Etterhvert ble det åpenbart at en umiddelbar alliert invasjon ikke var underveis, og sanitetsstasjonen ble mer eller mindre nedlagt utover sommeren 1940.

Likevel fortsatte noen av Bryn-speiderne sin treningsvirksomhet. Kunnskap om sanitet kunne fortsatt bli nyttig i en uavklart krigssituasjon..

Unntakstilstand

11. september 1941 ble det erklært unntakstilstand i Aker, Bærum og Oslo kommuner. Fra den dato ble også all speiding forbudt. Fortsatt disponerte speiderne det ganske omfattende sanitetsutstyret på Nordre Skøyen, og man diskuterte nå hvordan dette utstyret kunne komme til nytte framover. Krigen så ut til å trekke i langdrag og det gjaldt å gjemme unna sanitetsutstyret før okkupasjonsmakten fikk fatt i det. Etter 11. september hadde speiderbevegelsen blitt pålagt å innlevere alt de hadde av utstyr, leirutstyr, telt, kokekar, personlige effekter som drakter osv til sentrale depot.

Sanitetsutstyret og de andre effektene ville utvilsomt komme til nytte i evt seinere konfrontasjoner med okkupasjonsmakten. Problemet var å finne et sikkert lagringssted. På Skogen gård i nærheten av Sølvdobla ble det funnet et sted som var sikkert nok, det kalte de "Bikkjehuset". I løpet av oktober, november og desember i 1941 foretok 4 av speiderne mange transporter av utstyret med sykkel opp hit.

Milorg-gruppe 13132

Hittil hadde virksomheten vært drevet av speidernes ønske om å være til nytte, den var ikke regulert eller styrt på noe vis. De var en av flere grupper som tenkte at på en eller annen måte kan vi være til nytte i nasjonens vanskelige tid. Dette skulle etterhvert endre seg, kontakter ble opprettet og virksomheten mer koordinert og strukturert.

I spissen for dette arbeidet sto dr. Reidar Mathisen. Han hadde allerede skaffet folk til sanitetstjeneste og ønsket å benytte ungdommen fra Bryn i en sanitetsavdeling på 10-12 mann.

Og fra vinteren 1942 ble det planmessige arbeidet med å sette opp en sanitetsavdeling satt igang. Speidergruppen dannet etterhvert tropp 3 i det som var milorg-gruppe 13132, 1.tropp hadde stort sett utgangspunkt i idrettsbevegelsen, Bjart/Freidig/Grønvold, kjernen i 2.tropp bestod av politiske radikale, mens 4.tropp også mye bestod av speidere. Dette var ungdommer som gradvis kom med i motstandsbevegelsen. På tross av at de visste at deres virksomhet kunne medføre strenge straffer, var det lite frafall. Et viktig prinsipp var at man skulle vite så lite som mulig. Strukturen i milorg, informasjon om de andre troppene kom ikke fram før etter frigjøringen. På denne måten reduserte man risikoen for lekkasjer.

Milorg fikk sin endelige form fra høsten 1942, og landet ble inndelt i distrikter. Gruppen med utgangspunkt i vårt nærmiljø hørte under avdeling 13130.

Opplæring og forberedelser

Vinter og vår 1942 ble mye benyttet til å transportere sanitetsutstyr, ski og skikjelker, primuser osv til et sikrere sted enda dypere inn i Østmarka, et sted kalt ”-25 grader Øst” i Deledalen. Sanitetsoplæring med dr Martinsen i spissen ble også mer systematisert, de fikk faste treningedager og antall deltakere vokste.

På Oppsal forgikk opplæringen bl.a. i en underjordisk ”bunker”, rett bak Jacobsens gartneri.

Gruppens virksomhet gikk lenge upåaktet hen, men dette skulle snart endre seg. I februar 1943 ble 2 av gruppens medlemmer arrestert i sine hjem, lenket sammen og kjørt bort. Alle som hadde vært i kontakt med disse to fikk ordre om å gå i dekning. Viktige papirer, kart, oversikt over etterretninger måtte også berges før tyskerne fikk fatt i dem. Disse var gjemt i ”bunkeren” på Oppsal og ble under dramatiske omstendigheter bragt i sikkerhet

Mange andre tilsvarende grupper ble rullet opp i Oslo og omegn i disse dagene, det gikk rykter om omfattende arrestasjoner og tøffe avhør.

Likevel fortsatte virksomheten, og gruppen på Bryn/Oppsal omfattet høsten 1943 omtrent 120 mann.

Avisen ”Frontnytt”

Rolf forteller at han for sin del også opprettet avisen ”Frontnytt” som han skrev og distribuerte i nærmiljøet. Her formidlet han nyheter mottatt fra BBC gjennom sin illegale radio. Radioen var bygd inn i taket på uthuset der han bodde, volumkontroll og søker var kamuflert som festeskruer for et reinshorn som hang i taket! En gang fikk han et hint fra gode venner om at han kanskje burde senke volumet noe. BBC var nemlig godt hørbart for alle som tilfeldigvis passerte på veien ved uthuset!

Det hører også med til historien at en naboene i nærheten var erklært nazist. Hva om det var nazisten

som tilfeldigvis hørte Rolfs illegale radio, ville ikke det medført umiddelbar anmeldelse og fengsling? Rolf tror ikke det. Trass i harde meningsmotsetninger, ville naboen nøydt seg med å advare Rolf uten å alarmere sine overordnede. Det er godt å høre at medmenneskelige hensyn i naboskapet på Bryn tross alt betydde en god del.

Økte aktiviteter, økt risiko

I tillegg til sanitetsøvelsene, ble gruppens aktiviteter også mer orientert mot sabotasje- og protesthandlinger. Plakater ble spent over veien ved Østmarksetra og andre steder: ”Jo svakere NS er, jo sterkere er Norge”. Man foretok innbrudd i tyskernes proviantlagre for å sikre seg soveposer og annet nyttig materiell. I en hytte ved branntårnet, der tyskerne hadde en radiostasjon, brøt de seg inn og sikret seg en koffertradio.

Utover vinteren 1944 kom også de lokale jentene med i dette arbeidet. De dannet et eget sanitetslag under dr Mathisen, og en av deltakerne her var Rolfs seinere kone Ellen Sørby. Fra dette tidspunktet begynte også en mer systematisk våpenopplæring. Intstruksjon i bruk av Stengun, Bren maskingevær, håndgranat og sprengstoff ble foretatt i private hjem i nærmiljøet.

I Østmarka fortsatte øvelsene med større intensitet, orienteringsløp og utstyrsforflytninger i største hemmelighet. Det å bevege seg med kart og kompass i marka ble sett på som suspekt aktivitet fra tyskernes side.

Den 16. september 1944 gjennomførte tyskerne en omfattende razzia gjennom Østmarka. En mengde tyske soldater trålet marka systematisk, og to Milorgjegere fra Bryn/Oppsal ble fanget og seinere henrettet. Nå ble alvoret i situasjonen enda klarere og understreket behovet for forsiktighet og hemmeligholdelse.

Det som også var helt klart på slutten av 1944, var at det kommende året kom til å gi en endelig avgjørelse. Samtidig som det bragte håp, hadde troppen også vanskelig for å tro at de alle ville få oppleve friheten og freden.

De siste handlinger

1945 startet med intens aktivitet fra Milorgs side. På Bryn lagde man en detaljert plan om å sprengre Østensjøveiens bro over jernbanen, en plan som heldigvis aldri ble utført. Andre sabotasjehandling mot anlegg som okkupasjonsmakten hadde nytte av ble imidlertid utført.

13. februar skjedde den store tragedien: Gestapo møtte opp hjemme hos en av aksjonistene og i tumultene som fulgte ble en drept og en tatt til fange. Seinere ble ytterligere 10 mann tatt til fange og seinere henrettet. De øvrige i samme tropp måtte enten flykte til Sverige eller gå i dekning. Fra nå av ville nok Gestapo vise Bryn-distriktet økt oppmerksomhet!

Milorg-karer ser ut over Oslo fra Nordre Skøyen hovedgård 1945, nærmest Hans Edv. Krisoffersen og Arne Furulund. Rolf Holth, Østensjø lokalhistoriske bilder.

kirken.

Og mens et begravelsesfølge var i ferd med å forlate kirken, ble våpnene i all hast flyttet fra lastebilen over til kirkens uthus. Noen dager seinere ble de igjen flyttet, denne gang fra uthuset til kirkens sakresti. Mye av den påfølgende våpeninstruksjonen ble også gjennomført i kirkestuen på Østre Aker kirke.

Når som helst kunne de nå bli utkalt til kampscole, men den ble aldri noe av. Freden sørget for at den typen tjenester ble overflødige.

Selv om det var åpenbart at krigen gikk mot slutten, visste ingen hvordan overgivelsen ville skje. For Milorg gjaldt det derfor å være best mulig forberedt på ulike scenarier. Våpnene fra kirken ble fordelt og den siste uka før freden foregikk våpenpuss og våpentrening for fullt i kirken.

Morgenen den 8. mai innledet en gledens dag for Norges befolkning. For Milorg innledet det også uker med intens virksomhet, vakthold og overtakelse av militære knutepunkter. Først den 1. august 1945 ble virksomheten formelt avviklet og overtatt av lovlige sivile og militære myndigheter.

Milorg-ungdommene fra Bryn fortsatte å møtes etter krigen. Et godt kameratskap ble

Milorg-karer på vakt utenfor Møllergata 19 i frigjøringsdagene. Rolf Holth til venstre, Ragnar Hansen til høyre.

Dette førte også til en omgruppering. Det ble opprettet to kamplag og et sanitetslag. Samtidig ble det også varslet at en våpenforsyning var underveis. I samarbeid med kirketjener Sørby, ble det bestemt at Østre Aker kirke var et utmerket lagringssted for våpnene. Våpnene, som kom fra England, ble sendt ut i fallskjerm over Nordmarka. De ble fraktet videre med lastebil og ankom Gjelleråsen 12.mars. Herfra ble de eskortert av 4 syklistere fra Milorg, først fram til Fjellhus og seinere til

vedlikeholdt gjennom Milorg foreningene. Kanskje sørget dette kameratskapet også for at mulige psykiske ettervirkninger etter krigen ble mindre enn de ellers ville blitt? Rolf sier: ”Alle var vi glade for at krigen var over, vi gledet oss til hurtigst mulig å komme over i en sivil jobb. Såvidt jeg vet var det ingen som slet med åpenbare psykiske problemer etter det de hadde opplevd”.

Leif Welding Olsen – den første norske falne i annen verdenskrig

Tekst: Leif-Dan Birkemoe

Deler av ringveien i vårt distrikt, og veier i nærheten av den, har fått navn etter personer som er kjent for innsats under okkupasjonen. Vi finner Welding Olsens vei, Martin Linges vei, Paal Bergs vei, Johan Scharffenbergs vei, General Ruges vei, Olaf Helseths vei og Knut Valstads vei. Den første som falt, Leif Welding Olsen, fikk en blindvei vestover fra General Ruges vei, oppkalt etter seg i 1962. Bussholdeplass med samme navn har det også blitt på hjørnet av General Ruges vei og Welding Olsens vei ved Skullerud skole.

Kaptein Leif Welding Olsen (1895-1940). Foto: Wikipedia commons.

På en fotograferingstur i området rundt Welding Olsens vei på Rustad treffer vi innehaver av Nærbutikken Rustad – Rustad Kjøtt- og Dagligvarer i nr. 3 - på oversiden av veien, med rekkehusene i terrasser ned mot turveien som fører mot Østmarka. Vi innleder en liten prat og innehaveren er helt klar på historien bak veinavnet. Han synes det er fint at den oppvoksende slekt også får kjennskap til hvem Welding Olsen var etter at vi har forklart om hvorfor Rundt Vannet skal minnes mannen som falt 8. april 1945 – for 75 år siden i år.

Det finnes flere beretninger om hva som hendte vaktbåten Pol III og dens besetning natten mellom 8. og

9. april 1945. Som historielag kan det være naturlig å rette blikket mot det historielaget som ligger nær hendelsesstedet, nemlig Hvasser og Brøtsø Historieforening. I årboka fra 2007 – *Øyboere i krig* - skriver Einar Chr. Erlingsen og Kari Sundåsen i kapitlet *Overfallsnatten* om hendelsesforløpet.

Pol III – ombygd hvalbåt

Den 8. april 1940 hadde forløpt som vanlig for mannskapet på vaktskipet «Pol III» i Ytre Oslofjord, men med ett unntak: de hadde fått ordre om *skjerpet beredskap* og *klart skip*.

Det innebar blant annet at skarp ammunisjon var hentet

Den ombygde hvalbåten Pol III. Foto: Wikipedia commons.

fram til den lille 76 mm kanonen fartøyet var utstyr med. Blant mannskapet gikk praten naturligvis ivrig og spekulasjonene var mange, uten at noen egentlig visste hva som var i gjære. Den ombygde hvalbåten dekket midtavsnittet i den ytre vaktlinjen som strakte seg fra Hvaler over Torbjørnskjær og Færder til Svenner. Blant mannskapet var også en hvasserlending, Torbjørn Rasmussen Storemyr som var utskrevet til nøytralitetstjeneste som fyrbøter.

Også i et av de andre vaktskipene, «Skudd II», som

patroljerte strekningen Færder – Svenner, befant det seg en hvasserlending, Roar Holm Olsen. Den siste delen av vaktlinjen, mellom Torbjørnskjær og Hvaler, ble dekket av vaktskipet «Farm». En indre linje på høyde med Fulehuk ble dekket av minesveiperen «Kjæk».

Kvelden begynte med klarvær og svakt måneskinn. Det var en del dis, særlig på østsiden av fjorden. Disigheten økte utover kvelden, og da det nærmet seg døgnets siste time, kom tett tåke sigende. Det blåste en lett sørveslig bris. Sjøen var smul, men med en del skvalpesjø.

Kl. 22.50 ble fyret på Færder slukket etter ordre fra fyrdirektøren. Derimot ble tåkeluren startet, ifølge Astrid Hansen, som befant seg på Færder denne natten. Det skjedde etter uttrykkelig ordre fra fyrkontoret i Oslo, som var blitt kontaktet av fyrmester Oscar Holmsen etter et at beskjeden om å slukke fyret kom.

Sterk tysk flåtestyrke

Både på fyret og om bord på "Pol III" ante man at man gikk en urolig natt i møte.

Verken Torbjørn Storemyr eller de øvrige 14 om bord på «Pol III» visste at en sterk tysk flåtestyrke nærmet seg under dekke av tåken. Den ble anført av de store krysserne «Blücher» og «Lützow», den lette krysseren «Emden», artilleriskoleskipet «Brummer» og torpedobåtene «Albatross», «Möwe» og «Kondor» og

Vaktbåter: «Pol III» og «Skudd II» var ombygde hvalbåter som var satt inn for å håndheve norsk nøytralitet ved innløpet til Ytre Oslofjord forut for krigsutbruddet i 1940. Merk kanonrøret som stikker fram fra presenningen på den lille 76 mm kanonen fartøyet var utstyrt med. Kilde: Rune Sørli, Vestfold Fylkesmuseum.

besto i tillegg av en rekke mindre krigsfartøyer. Til sammen var drøyt 2000 mann på vei innover fjorden denne natten.

«Pol III» kaptein Leif Welding Olsen hadde ordre om å stoppe alle krigførende makters krigsskip med de midler som sto til rådighet hvis noen forsøkte å trenge seg inn i fjorden. Ved 23-tiden hadde han tatt kvelden, og overlatt kommandoen på broen til vakthavende offiser, løytnant og overkanoner Hans Bergan. «Pol III» hadde nettopp vendt ved Færder fyr og på nytt satt kursen mot Torbjørnskjær.

Torbjørn Storemyr var også gått av vakt og befant seg i disse skjebnesvangre minuttene på dekket akterut. Der ble han vart av en stor bølge som kom rullende over den ellers rolige havflaten, og forsto at den måtte komme fra et passerende fartøy.

Gjennom tåken med slukte lanterner

Det var etter alt å dømme Bergan som først fikk se omrissene av to store fartøyer som i 18 knops fart kom fossende gjennom tåken med slukte lanterner. Han varslet straks Welding Olsen, som kom opp på broen og ga ordre om å slå full fart med kurs mot de ukjente fartøyene. Samtidig ble det telegrafert en melding til admiralstaben om at fremmede krigsskip forsøkte å trenge seg inn. Deretter beordret Welding Olsen avfiring av et løst varselskudd med fartøyets kanon. Klokken var noen få minutter over 23. Norge var i krig.

Kolliderte

Kort etter kolliderte det norske vaktskipet med torpedobåten «Albatross». De øvrige skipene i invasjonsflåten fortsatte som skygger innover fjorden. I kaoset som oppsto ble det også sendt opp en hvit rakett og to røde Verys lys fra «Pol III» som varsel om at fremmede skip var i ferd med å trenge seg inn. Da var klokken blitt 23.15.

De to båtene drev et stykke fra hverandre etter sammenstøtet, før «Pol III» igjen gikk opp langs siden av det tyske skipet for å praie. I mellomtiden var det blitt tent en lyskaster på «Albatross» som opplyste det som videre skjedde.

På kloss hold fant det nå sted en kort samtale mellom kaptein Welding Olsen og den tyske fartøysjefen. Samtalen foregikk på tysk. Men løytnant Bergan, som selv ikke behersket dette språket, mente at den tyske fartøysjefen forlangte at «Pol III» skulle overgi seg, og at kaptein Welding Olsen bestemt avslø dette.

Ild med mitraljører

Under ordvekslingen ség fartøyene igjen fra hverandre. Og da avstanden var blitt et par hundre meter åpnet «Albatross» ild med mitraljører og bestrøk «Pol III» fra for til akter. Ilden gjorde lite skade på selve skipet, men kapteinen fikk et skuddsår i det ene benet og måtte legge

Etter slaget: Vaktskipet «Pol III» ble sterkt ramponert tauet inn til Kaldnes i Tønsberg etter at det ble funnet drivende ved Færder. Kilde: Rune Sørli, Vestfold Fylkesmuseum.

Slagmark: Slik så dekket på «Pol III» ut etter beskytningen fra den tyske motortorpedobåten «Albatross». Kilde: Rune Sørli, Vestfold Fylkesmuseum

seg overende på broen. Ingen blant det øvrige mannskapet ble truffet.

Det ble nå gitt ordre om å forlate skipet. Tyskerne fortsatte beskytningen under bestrebelsene med å få låret livbåten, og mannskapet måtte flere ganger kaste seg i dekning for å unngå å bli truffet. Under denne beskytningen ble taljeløperne til livbåten skutt av, så løytnant Bergan ga i stedet ordre om å lære fartøyets pram. Den sårede kapteinen ble lagt i bunnen, og i alt 12 av det øvrige mannskapet, blant dem Torbjørn Storemyr, hadde rukket å ta seg om bord da prammen kantret som følge av overbelastning og samtlige havnet i den iskalde sjøen.

«Bry dere ikke om meg gutter, jeg er ferdig likevel»

Welding Olsen var i mellomtiden sterkt svekket av blodtapet. Da han havnet i sjøen skal han ha sagt: «Bry dere ikke om meg gutter, jeg er ferdig likevel. Redd dere selv. Hijs hjem hvis dere klarer dere». Så forsvant han i

dypet. Han var den første nordmann som falt som følge av den tyske invasjonen.

Ordene gjorde naturligvis et uutslettelig inntrykk på de som hørte dem. Torbjørn Storemyr levde til han var nesten 90 år, men glemte dem aldri.

Sammen med sine 11 skipskamerater lå han nå og klamret seg til skroget på den kantrede prammen. To av mannskapet hadde ikke rukket å ta seg om bord før kantringen, disse kunne nå hjelpe sine søkkvåte og nedkjølte kamerater tilbake om bord på «Pol III» igjen. Tyskerne hadde i mellomtiden stanset skytingen og kom nå langs siden for å plukke opp det norske mannskapet og ta dem ombord som fanger. Deretter forsøkte «Albatross» å senke den norske båten med sine 10 mm kanoner, men «Pol III» drev unna i tåken og mørket.

Godt behandlet

De norske fangene ble godt behandlet på «Albatross», og fikk tørre klær og etter hvert også mat. Så fortsatte ferden videre innover fjorden, hvor «Albatross» fikk en varm velkomst av den norske mineleggeren «Olav Tryggvason» og ble påført en god del skader. Da satt mannskapet fra «Pol III» fortsatt innesperret under dekk.

«Vi hørte jo at det dundret og skjøt, men visste ikke hva som foregikk», fortalte Torbjørn Storemyr.

Ført til Akershus festning

Ved 9-tiden om morgenen 9. april ble de norske fangene overført til krysseren «Emden» som da lå utenfor Son på østfoldsiden. Om formiddagen 10. april ankom «Emden» Oslo, hvor besetningen fra «Pol III» først ble ført til Akershus festning. Støvlene hadde de sparket av seg da de havnet i vannet, nå måtte de gå barbert. Hvassermannen hadde fått låne en bukse av en tysk matros som nå kom løpende og forlangte å få den tilbake. «Dermed hadde jeg som eneste plagg kjeledressen som jeg kom i direkte fra maskinen».

På Akershus fikk fangene sko. Så ble de ført videre til Møllergaten 19 hvor de måtte love ikke å føre videre krig mot tyskerne. Ved middagstid samme dag ble de satt fri med hjemreise betalt.

Vraket av Pol III

Vel framme med toget i Tønsberg gikk Storemyr til Kaldnes hvor vraket av «Pol III» i mellomtiden var tauet inn. Her fant han både klærne og klokken sin i god behold på lugaren.

I forvirringen som rådet disse første krigsdagene var Tønsbergs Blad kommet i skade for å fortelle at bare en av mannskapet hadde overlevd, og at 14 var døde. Hjemme i Storemyr på Hvasser gikk Torbjørns kone Kirsten i stor uvisshet, men familien greide å gjemme avisen unna slik at hun ikke fikk se artikkelen. I stedet kunne Karin Hansen fra Alf P. Hansens landhandel

komme med den glade telefonbeskjeden at Torbjørn var blitt tatt til fange av tyskerne, men ville slippes fri og komme hjem.

Fra Øyboere i krig. Hvasser og Brøtsø Historieforening

Gjengitt etter tillatelse av forfatteren Einar Chr. Erlingsen.

Vaktjeneste: Situasjonen med vaktbåtene i Ytre Oslofjord natten til 9.april 1940. Kilde: Gyldendal

Bronsemonumentet av Welding Olsen i Horten. Også kalt Welding-statuen. Foto: Wikipedia commons

Fotografen Anders Beer Wilse

Tekst: Leif-Dan Birkemoe

I 2015 er det 150 år siden fotografen Anders Beer Wilse ble født. Det markeres med utstillinger, bøker og fire nye frimerker. Østensjø historielag kan markere det med et lokalhistorisk bilde fra 1920-tallet

En ny kunst

I boka *En ny kunst* av Trond Erik Bjorli & Marie Fondgaard Seim med undertittel *Wilse – bildet av Norge* utgitt av Norsk Folkemuseum innledes det med at fotograf Anders Beer Wilse (1865 – 1949) var selvlært som fotograf. Han reiste til USA i 1884, der han arbeidet som landmåler og ingeniør. I 1897 begynte han som profesjonell fotograf i Seattle. Høsten 1900 kom Wilse tilbake til Norge, og våren 1901 åpnet han fotoforretning i Kristiania. Wilse kalte seg for friluftsfotograf, reiste landet rundt og ble raskt den store Norges-fotografen. Hans gjennombrudd falt sammen med Norges selvstendiggjøring fra Sverige i 1905. Det begynte nå å bli vanlig å trykke fotografier i magasiner og i bøker, og Wilse utnyttet dette til å presentere en ny fotografisk illustrasjonskunst. Gjennom dette skulle han i praksis endre norsk fotografi, og bildearven etter ham er synlig gjennom hele det 20. århundre. I dag er han selv nesten glemt, men i første halvdel av 1900-tallet nøt han en berømmelse som ingen annen norsk fotograf har hatt.

Ca. 200 000 fotografiske opptak

Wilses bildebyrå ble ved hans død anslått til å omfatte ca. 200 000 fotografiske opptak. Bildebyrået slik det i dag er bevart i Norsk Folkemuseums samling, omfatter 117 000 negativer 378 presentasjonsalbum med ca. 30 000 – 50 000 originalpositiver, samt ca. 20 000 bilder som er løse eller montert på kort. Et utvalg av bildene og det utstyret Wilse benyttet ble i sommer vist frem som en separat utstilling på Norsk Folkemuseum.

Som illustrasjon på hva Wilse maktet med sin fotokunst og tungt utstyr, fant vi på utstillingen noen uttalelser fra kjente fotografer. Blant disse et av fotograf Morten Krogvold fra Bøler i Intervju med NRK 8/2 2015 som sier litt om

forskjellen på dagens fotografer og slik Wilse opplevet det:

«Hvorfor skal vi ta dårligere bilder av mine barnebarn enn foreldrene mine gjorde av oss barna?»

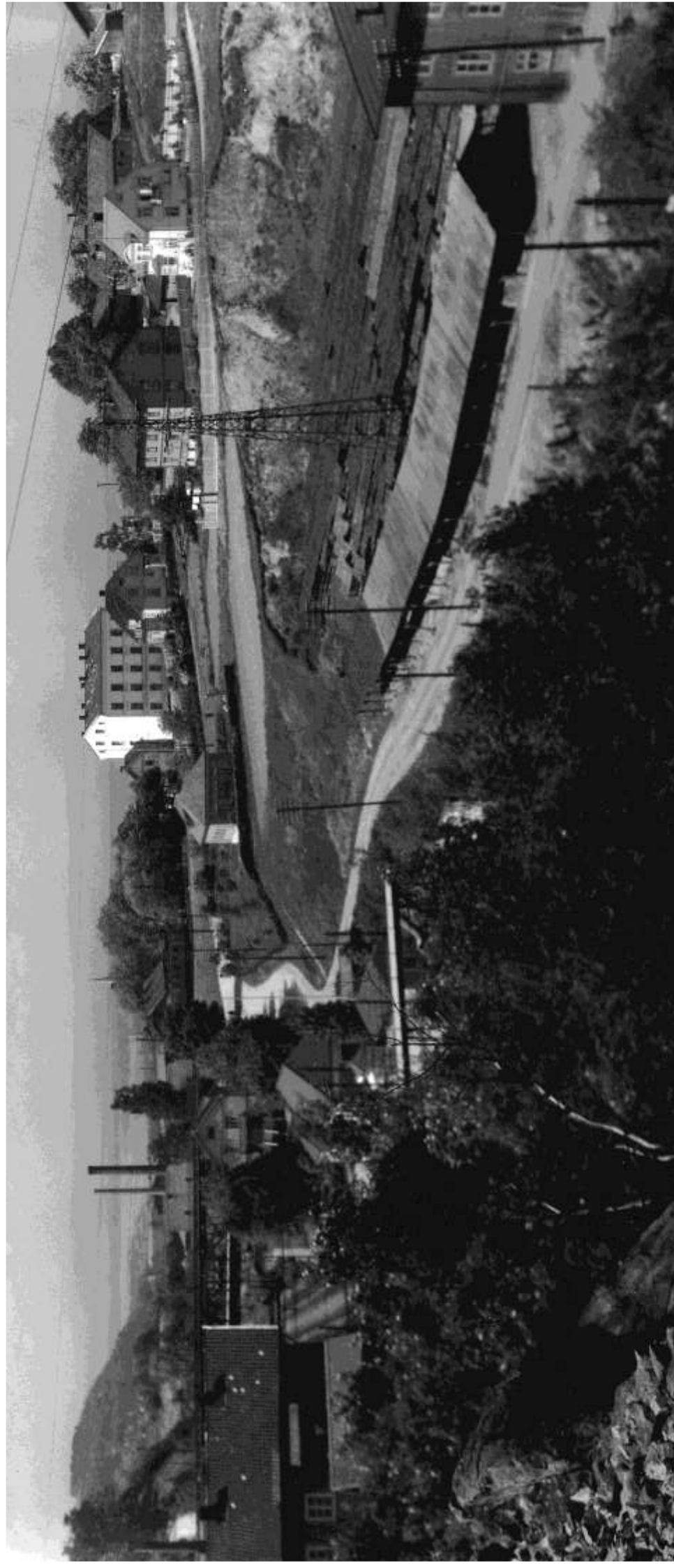
Østensjøområdet i Wilses samling

På Wilses reiser rundt i landet, kom han også til Østensjøområdet. *Østensjø lokalhistoriske bilder* har åtte bilder som er knyttet til Wilse. Motivene viser trikketraseen til Oppsal som ble åpnet i 1926, fabrikkkanlegget til Eduard Fett & Co, Høyenhall Fabrikker, stemningsbilder fra Østensjøvannet og stasjons-området på Bryn. Vi skal markere Wilse med et bilde fra Bryn-området. Det ser ut til at han har funnet en passende plass for opptak i kanten av trikkesporet nedenfor dagens Hellerud stasjon til å fange inn virksomheter og boliger rundt jernbanestasjonen som på mange måter la grunnlaget for både industri- og boligutviklingen i siste halvdel av 1800-tallet. Wilses bilde forteller egentlig mer enn tusen ord.

Bildet på neste side er trolig tatt rundt 1926 da trikken kom til Oppsal. Litt av pukken i banetraseen er synlig nederst til venstre, men åpning av banen behøver ikke ha funnet sted. Wilse har signert bildet og gitt det nr. 20124, men udatert. I serien av bilder som er datert i tillegg til nummer tyder det på at opptaket er gjort rundt 1925.

Lokalhistorisk forteller det mye om Bryn for mange tiår siden. Nederst til høyre skimtes litt av bygningene til Kristiania teglverk med leiruttaket. Dette bygget står fortsatt, selv om teglverket er nedlagt. Øverst til høyre noen av bygningene på Bryn gård. Hovedbygningen, som siste rest av gården, ble revet på begynnelsen av 1980-tallet.

Den tre-etasjers hvite murgården omtrent midt på bildet er «Bellevue» eller «Murgården», en av arbeiderboligene til Joh. Petersens Lin- og Bomullsvarefabrikk på Bryn, bygget på

1890-tallet. Boligen ble revet i forbindelse med T-baneutbyggingen og ville ha ligget tett inntil anlegget til Statens Vegvesen. Tidlig i 1920-årene ble gården pusset opp. Da forsvant navnet «Bellevue» som var malt på fasaden ut mot fabrikkene. Gården rommet en rekke familier. Villaen i forkant av «Bellevue» står fortsatt, *Østensjøveien 52*, privatboligen til kjøpmannen som hadde forretning i «Bellevue». Til høyre for villaen den to-etasjes arbeiderboligen «*Solbakken*» i *Nils Hansens vei 25*, oppført mot slutten av 1800-tallet, revet i 1999. Huset til høyre for «*Solbakken*» ble revet på samme tid. Det frittliggende murhuset litt til venstre er *Bryn bad*, åpnet i 1916, utvidet og modernisert i 1947-48, nå revet. Badets tilsynsmann fra 1920 til 1938 var verksmester hos NSB på Bryn, Nils Hansen (1875-1966). Nils Hansens vei er oppkalt etter han som også en tid var formann i Bryn Vel. Veien fikk navn i 1969. I dalbunnen jernbanen, Alna-elven og Bryn jernbanestasjon. *Vei- og trikkebroene* over jernbanelinjen og Alna sees som en tvergående forbindelse. I sørvest skorsteinspipene til *Joh. Petersens Lin- og Bomullsvarefabrikk* som ble bygget på 1890-tallet. Huset helt til venstre er villaen "*Ellevold*", som i tillegg til boliger hadde kafé og kolonialforretning med adresse til jernbaneveien. Arbeidere fra teglverket gikk ofte til kaféen. Huset er revet. Dagens bydelsgrense mellom Østensjø og Alna går i dalbunnen. Bydel Gamle Oslo begynner ved vei- og trikkebroene. Da bildet ble tatt var Bryn et industri- og boligstrøk i Aker herred. Bryn Vels interesse-området strakte seg den gang helt til Strømsveien. Bildet har nummer B20050031 i bildebasen til Østensjø lokalhistoriske bilder. For flere Wise-bilder eller bilder fra Bryn-området, se bildebasen. Postkort fra Bryn var populært.

Til Sarabråten i fakkelskinn

Onsdag 23. september er du velkommen til å følge i Thomas Heftyes gamle spor fra Ulsrudvann til Sarabråten.

Flere hundre fakler viser vei og skaper en trolsk stemning inn til Sarabråten. Hit inviterte Thomas Heftye i siste halvdel av 1800-tallet kongelige og kulturpersonligheter til storslagne fester. Nå inviterer Sarabråtens venner alle som har lyst på en stemningsfull høsttur til å bli med inn i Østmarka til ruinene etter Heftye-familiens gods.

Du starter turen når du selv ønsker mellom kl. 19.00 og 20.00 fra parkeringsplassen ved Ulsrudvann/Østmarksetra. Innover den tre kilometer lange veien til Sarabråten får du innslag av historie og kultur.

- Ved Ulsrudvann, ved Folkehjelp-hytta, blir det bilder og miniforedrag (som gjentas) om området vi går gjennom. Her blir det også salg av pølser/vafler og kaffe i regi av Norsk Folkehjelp.
- Ved «Korketrekkeren» vises smakebiter fra «Spillet om Sarabråten».
- Ved Nøkevann (der den gamle veifyllingen starter) og ved ruinene etter husmannsplassen Lutdalen blir det stopp og historisk påfyll.
- På Sarabråten kan du høre lur-spilling, ikke ulikt den Thomas Heftye underholdt sine gjester med for 140 år siden. Her blir det mer historisk informasjon gjennom en bildeserie fra Sarabråten på 1800-tallet samt enkel servering og flere smakebiter fra «Spillet om Sarabråten».

Alle er hjertelig velkommen! Arrangementet er gratis og det er ingen påmelding.

Arrangør er Sarabråtens venner som er en arbeidsgruppe i Østmarkas venner med støttespillere fra Nøkevann ro- og padleklubb, DNT Oslo og Omegn og Østensjø historielag. Sarabråtens venner arbeider for å bringe dette en gang så staselige stedet fram i folks bevissthet bl.a. gjennom informasjon, kulturarrangementer og dugnader. Se også www.sarabraten.no og søk oss opp på Facebook

